

Andrija Maurović i hrvatski strip (1901.–1981.)

Sažetak

Postavke ovog rada temelje se na istraživanju razvoja i povijesti stripa u Hrvatskoj. Glavni cilj istraživanja jest djelovanje Andrije Maurovića i njegove suradnje s najvažnijim časopisima od pojave prvoga stripa do njegovoga prestanka suradnje s „Plavim vjesnikom“. Fokus je stavljen na Maurovićevo stvaralaštvo kroz suradnju s brojnim strip magazinima. Prati se na koji je način određena vlast u određenom razdoblju hrvatske povijesti reagirala na pojavu stripa, kako i na koji način su se borili protiv strip umjetnosti, te u kojoj mjeri je provedena cenzura. Razmotrena su sljedeća razdoblja: NDH (najviše dolaze do izražaja suprotnosti zaraćenih strana u odnosu prema stripu), stvaralaštvo Andrije Maurovića u NOB te razdoblje od uspostave Jugoslavije do sukoba s Informbiroom kada je strip nepogodan zbog obilježja šund literature sa zapada. Osim Maurovića, u radu su spomenute određene osobe koje su surađivale s Maurovićem, a važne su kako za hrvatsku povijest tako i za povijest stripa. Neke od tih osoba su Franjo Martin Fuis, Walter i Norbert Neugebauer, Krešimir Kovačić.

Ključne riječi:

strip, cenzura, ideologija, Andrija Maurović

1. Uvod

Glavna tema ovoga istraživanja jest hrvatski crtač stripova Andrija Maurović kojega se često nazivalo „ocem hrvatskog stripa“. Kroz njegov rad i suradnju s najvažnijim humoristično-satiričnim časopisima prikazat će kako je strip bio korišten kao propagandno sredstvo, na koji su se način vlasti odnosile prema stripu u određenom razdoblju i kakva je ideologija bila zastupljena u pojedinim stripovima. Osim

biografija, koristila sam se časopisima u kojima je pobliže objašnjena funkcija određenih humorističnih listova, kada su izlazili i na koje su probleme naišli prilikom objavljivanja („Spunk“, „Strip revija Večernjeg lista“, „Strip revija“). Uz časopise, koristila sam razne članke pronađene u novinama, zbornicima radova i na internetskim stranicama koji su dodatno pojašnjavali problematiku cenzure u stripu kao i zabrane na koje je strip naletio u godinama izlaženja.

2. Biografija Andrije Maurovića

Andrija Maurović rođen je 1901. godine u selu Muo u Boki kotorskoj, ribarskom naselju na jugozapadnoj obali kotorskoga zaljeva. Maurović je usprkos tome oduvijek osjećao veću povezanost s Dubrovnikom, pošto su se njegovi roditelji preselili tamo pet godina nakon njegova rođenja. Otac mu je bio Slovenac, austrijski mornarički liječnik s činom mornaričkoga dočasnika, a majka Crnogorka, domaćica iz obitelji Vicković.¹ Maurović u Dubrovniku provodi sretno i pomalo dječjački nestašno djetinjstvo, a tu pohađa i osnovnu i srednju školu koje ga previše ne interesiraju, no zbog velikog crtačkoga talenta profesori mu često gledaju kroz prste. U jednom intervjuu Maurović opisuje kako mu je profesor iz matematike na završnom ispitu došaptavao odgovore. Za vrijeme osnovnoškolskoga i srednjoškolskoga obrazovanja Maurović se nije previše obazirao na knjige, niti ih je čitao, što mu se poslije u životu vratilo kada je ilustrirao za čuvenu zagrebačku nakladu i tiskaru Stjepana Kuglija u Ilici 30 i nakladu Preporod u Ilici 119: „Sve što nisam pročitao u gimnaziji morao sam pročitati poslije da bih odabrao što ću naslikati u tim knjigama. Ja sam ilustrirao sve hrvatske pripovjedače. Za veliku maturu, to je živa istina, nisam poznao ni jednu od tih knjiga, ali me život kao odraslog klipana natjerao da pročitam sve te knjige. Eto što ti je sudbina!“² Kao osamnaestogodišnjak, 1919. godine u Dubrovniku izlaže svoje radove na jednoj izložbi, a 1920. godine u dvorani Sokola u Dubrovniku izlaže 32 slike u tehnikama akvarela, ulja, pastela i ugljena. Iako Dubrovački tisak donosi informacije da su izložbu vidjeli i slikari Murat i Dobrović, loše kritike nije nedostajalo. Najviše su se odnosile na tehniku crtanja – boje nemaju svježine, a prijelazi su pretvrdi.³ Ilustracije je objavljivao i u dubrovačkom humoristično-sati-ričnom časopisu *Jež*. Osim crtanja, Maurović se bavio i glumom u sarajevskom kazalištu te je glumio u nekoliko nijemih filmova i jednom češkom filmu koji se snimao u okolici Dubrovnika. Maurović prvi puta dolazi u Zagreb u jesen 1920. godine i prilično se razočaran ubrzo vraća u Dubrovnik. Do njegova sljedećega odlaska u Zagreb, pozvan je na odrađivanje vojnoga roka u Nišu 1924. godine i tom je prilikom uz pomoć svoga fotografskog pamćenja memorirao anatomiju konja i sve faze konjskih pokreta koje će mu kasnije pomoći prilikom crtanja vestern stripova.⁴ Kada je drugi put otišao u Zagreb, imao je preporuku Ivana Meštrovića za Akademiju likovnih umjetnika. Kako je zakasnio na upis u Akademiju, Meštrović nakon pažljivog promatranja crteža i slika, moli da se za mladoga talenta učini iznimka i nakon toga je primljen na Likovnu akademiju.⁵ Studiranje i studentska slava nisu potrajali dugo jer je mladi talent Maurović crtao ilustracije za knjige, kalendare i slične poslove, što je studentima bilo zabranjeno. Često je spominjao kako je namjerno emigrirao u novine. Dvadesete godine prošloga stoljeća proveo je uglavnom crtajući karikature u *Koprivama* i ilustrirajući naslovnice za *Kulisu*. Godine 1935. počinje s crtanjem stripova. Njegov prvi strip „Vjerenica mača“ objavljen je u zagrebačkom dnevnom listu *Novosti*. Nakon „Vjerenice mača“ objavljuje znanstveno-fantastične serijale „Podzemna carica“ i „Ljubavnica s Marsa“ po scenarijima Krešimira Kovačića. Te iste godine, nakon objavljivanja prvoga hrvatskog stripa, Maurović počinje objavljivati stripove u časopisu *Oklo*. Filmovi su uvelike odredili

njegov način kadriranja ilustracija i stripova. Više je naučio o kompoziciji, kadriranju i ekspresiji lica u kinodvoranama nego na Likovnoj akademiji. Pod utjecajem vestern filmova, Maurović crta svoje prve vestern stripove „Trojica u Mraku“ i „Sedma Žrtva“. U časopisu *Oku* započeo je suradnju s novinarom i scenaristom Franjom Martinom Fuisom koji je pisao scenarije za brojne Maurovićeve stripove. Zajedno prelaze u časopis *Mickey strip* gdje Maurović postaje glavni Fuisov suradnik. U tim prvim fazama strip karijere, Maurović je vodio prilično buran život. S honorarima koje je zarađivao u *Novostima* i *Oku* mogao je pokrivati svoje raskalašene navike. Često je tvrdio da je tada znao popiti desetak litara vina, dvije boce rakije i zapaliti sedamdesetak cigareta.⁶ Suradnja s braćom Neugebauer dolazi do vrhunca radom u „ratnom“ *Zabavniku* 1943. godine, kada crta stripove nacionalnoga karaktera poput „Seobe naroda“ (kasnije preimenovan u „Knez Radoslav“) i „Grob u prašumi“. Iste te godine njegov bliski suradnik i scenarist Franjo Fuis pogiba u zrakoplovnoj nesreći. Maurović na kratko vrijeme napušta rad na stripu i odlazi u partizane gdje se uključuje u rad Agitpropa. U tom periodu naslikao je niz propagandnih plakata i raznih drugih narudžbi. Pedesetih i šezdesetih godina nastaju njegovi najzreliji radovi poput „Meksikanca“, „Opsade Zadra“, „Kišove zagonetke“, „Djevojke sa Siere“ i brojnih drugih. Nakon nekoliko stripova objavljenih u *Plavom Vjesniku*, Maurović prestaje s crtanjem stripova i vraća se slikarstvu. Pred kraj života često je u razgovorima omalovažavao strip, najvjerojatnije iscrpljen od jednih te istih pitanja koje su mu novinari postavljali. Rad na stripu opisivao je jedino kao način zarade, a sa zadovoljstvom je isticao kako više ne crta nego slika. Njegovi zadnji radovi dokazuju suprotno. I na kraju života se okrenuo stripu i to – pornografskom. Pornografski crteži nisu bili takav tabu znajući da su između dvaju rata brojni hrvatski slikari radili erotske mape za bogate naručitelje. Erotskih stripova bilo je i prije Maurovića, a na kioscima su se mogla naći strip izdanja posvećena seksu i erotici, no nijedno od njih likovnom se kvalitetom ne može mjeriti s Maurovićevim erotskim crtežima. Tema erotike može se pratiti kod Maurovića još od karikatura koje je objavljivao u *Koprivama* pa na raznim plakatima i razglednicama. Zbirka njegovih erotskih crteža nosi ime „Kandaul“ prema kralju Kandaulu, o kojem piše Herodot. Kandaul uživa promatrajući ljubavnu igru svoje žene i prijatelja, u čemu se miješaju osjećaj ljubomore, voajerizam i ekshibicionizam. Upravo je to tema ovih erotskih crteža. Za dodatnu dozu šoka akteri su najčešće svećenici, pijanci i gubavci. Koliko su osobni bili ti crteži otkriva nam činjenica da je jedan od likova i sam Maurović.⁷ Crteži koji su crtani olovkom odlično pokazuju koliko je poznao anatomiju ljudskoga tijela, ali dokazuju još jednu stvar, a to je da su njegovi posljednji radovi također bili u stripovskom formatu što možda ipak pokazuje da Maurović nije prezirao strip koliko je pričao. Sa svojom erotskom zbirkom zadnji se nasmijao dvoličnom svijetu kojega je pred kraj života toliko prezirao. Za ljubitelje stripa tužne 1981. godine Maurović obolijeva nakon što ga je zalila obilna kiša tijekom uobičajene šetnje do Šestina. Nakon kratkoga poboljšanja slijedio je pad i Andrija Maurović umire u bolnici Sestara milosrdnica 2. rujna 1981. godine.⁸

3. Od karikatura, ilustracija i plakata do prvog stripa

Za vrijeme svoga boravka u Dubrovniku, Maurović počinje s objavljivanjem karikatura u dubrovačkom časopisu *Jež*. Brzina u izradi radova, neosporni talent i izraziti dar zapažanja otvorili su mu vrata crtača karikatura, a kasnije i stripa.

Jedan od njegovih najranijih sačuvanih crteža jest „Madame Pompadour“, dok je prva naslovnica za časopis karikatura pod nazivom „Demokracija“. Obje su objavljene u *Ježu*. Za svoje slikarske radove nije mario kome su prodani i gdje se

nalaze pa iz toga razloga nemamo uvid u neke od najranijih radova. Raspon tema kod prvih objavljenih radova varira od laganih erotskih do ponekih političkih. Politika ga u karikaturama ipak nije toliko zanimala, no erotika je neprestano prisutna kao jedna od bitnih odrednica njegova rada i svojevrsan potpis u radovima.⁹

Za tadašnji najznačajniji humoristično-satirični časopis u Hrvatskoj, *Koprive*, Maurović počinje raditi već 1925. godine, nakon drugoga dolaska u Zagreb i napuštanja Likovne akademije. U to vrijeme njegov stil crtanja još nije bio u potpunosti zaokružen, a filmski način kadriranja još nije bio prisutan. Vicevi i karikature koje su tematski bile vezane s erotskim aluzijama posebno su ga zabavljale pošto je volio šokirati crtežima. Sadržaj se često svodio na kratke razgovore dviju prijateljica o muškarcima ili razgovore starijega muža i mlade žene. To mu omogućava da na stranice časopisa donese prikaze žena smještenih na plaži u kupaćim kostimima u trenucima kad se presvlače ili im vjetar podiže haljine. Ovi zaigrani i provokativni crteži nalazili su pozitivan odjek kod publike u trenucima kada u prodaji još nisu postojali časopisi poput *Playboya* ili *Penthousea*.¹⁰ Već 1930. godine izrađuje većinu naslovnica *Kopriva*, posao koji se obično povjeravao karikaturistu ili ilustratoru koji je bio u stanju privući veći broj publike. Lagano je stjecao ugled i status među ilustratorima i karikaturistima što će dovesti do suradnje i izrade naslovnica za časopis *Kulisa*.¹¹ Časopis je počeo izlaziti 1927. godine, a Maurović se pojavio s naslovnicom božićnoga broja 1929. godine koja je izašla u takozvanom trobojnom tisku. Naslovnice koje je u tom periodu nacrtao jedne su od najboljih u njegovom opusu. Potpuno prekida suradnju s časopisom 1939. godine, iako časopis izlazi sve do 1941. godine.¹²

Maurovićeva već spomenuta sklonost i privrženost prema morskim temama dolazi do izražaja kada crta za *Jadransku stražu*, mjesečnik koji je izlazio u Zagrebu od 1921. do 1941. godine. Mjesečnik je težio visokim kriterijima u crtanju, no prikazi mora, jedrenjaka, gusara i pomorskih bitaka bili su užitak za Maurovića. Crta ilustracije za pripovijetke i romane u nastavcima u mjesečniku i objavljuje ih sve do 1940. godine.

Teško je odrediti kada se Maurović počeo baviti ilustracijama i tko ga je točno uputio u umijeće ilustriranja knjiga. Najvjerojatnija pretpostavka jest da je bio samouk crtač ilustracija. Radio je za Kugliju, Tipografiju, Rožanskoga i Jugoštampu koji su u to vrijeme držali monopol nad izdavanjem knjiga.¹³ Njegova kameleonska sposobnost da se prilagodi bilo kojoj temi bila je od velike važnosti za ilustriranje knjiga. Prilikom ilustriranja *Diogeneša* oslanja se na barokne motive i odlično mu polazi za rukom dočarati ozračje osamnaestoga stoljeća. Za *Prosjaka Luku* dočarava svijet siromašnih seljaka, a u *Mladom gospodinu* bira scene s konjima u trku ili s mačevanjem. Ilustriranje knjiga se nastavlja i nakon Drugoga svjetskog rata, no od 1950. ta se praksa lagano prekida.¹⁴

Osim ilustracija za knjige, karikatura i viceva, Maurović je izrađivao i plakate koji predstavljaju zanimljiv dio njegova opusa. Nažalost, nije nam poznato koliko je plakata sveukupno izradio, no najveći broj nastao je u razdoblju Drugoga svjetskog rata kada je strip bio zabranjen. Kao način borbe protiv fašizma izrađivao je plakate, zidne novine, političke parole s partizanskim motivima te razglednice. Serija plakata koji promoviraju zadugarstvo iz 1948. godine bila je veoma uspješna zbog kvalitetnih crteža zadovoljnih seljaka i elipsoidnih ukrasnih obruba na kojima je tiskana poslovice.¹⁵ Nakon Drugoga svjetskog rata i povratka u Zagreb, Maurović radi za OLIKPROP (Odjel likovne propagande Narodne fronte Hrvatske), kasniji Oglasni zavod Hrvatske. U tom periodu Maurović crta plakate i afiše propagandnoga sadržaja te reklamne plakate za prve domaće igrane filmove i plakate prvih hrvatskih turističkih zajednica. Godine 1946. objavljuje velik broj čestitki u boji s prizorima iz

rata.¹⁶ Ako u tim radovima tražimo vrhunske umjetničke domete, morat ćemo se razočarati jer Maurović nije stvarao umjetnost već proizvod masovne kulture koji je omeđen ponudom i potražnjom.¹⁷

4. Prvi Maurovićevi stripovi, najvažniji strip magazini (1935. – 1941.)

U prethodnom poglavlju opisana je djelatnost Andrije Maurovića na polju izrade karikatura, ilustriranja knjiga, plakata, razglednica i udžbenika. U novom poglavlju fokus je stavljen na Maurovićeve stripove, od Maurovićeva prvoga objavljenog stripa „Vjerenice mača“ do brojnih ostalih naslova koji su se pojavljivali u tada najpoznatijim novinama, a kasnije strip tjednicima (*Novosti*, *Oko*, *Mickey strip*, *Mickey strip–Oko*). U ovom poglavlju obradit će se prva faza Maurovićeva rada na stripovima koja traje do 1941. godine i uspostave NDH kada su stripovske aktivnosti svedene na minimum.

4.1. *Novosti*

Dvadeseto stoljeće donosi revoluciju u novinarstvu. Neke od glavnih značajki toga novog, informativnog novinarstva već su objašnjene u prethodnim poglavljima. Osim *Jutarnjeg lista*, koji je prepoznao američki novitet „comicsa“ kao pogodno sredstvo za privlačenje publike, i ostali su listovi počeli slijediti taj primjer. Već 1907. godine zakon o štampi dopušta kolportažu, čime je stvoren preduvjet za prodor informativnoga tiska na tržište.¹⁸ *Novosti* su se pojavile na hrvatskoj sceni 24. srpnja 1907. godine, a pokrenuli su ih tiskar Mile Maravić i novinar Mirko Dečak, koji je ujedno potpisivao list kao odgovorni urednik. Trend koji je preuzet iz ostaloga informativnog tiska jest obraćanje anonimnom čitatelju – građaninu i prilagodba njegovu ukusu i interesu. Neovisnost od političkih stranaka pokazuje se time što se donosi „pregled štampe“ stranačkih novina bez naglašene favorizacije bilo kojih novina. Novo čitateljstvo zahtjeva raznolike i zanimljive teme iz poslovnoga svijeta, maloga i srednjega gospodarstva pa i sporta, odnosno nogometa koji se u to vrijeme javio kao masovni sport. Osim tog novog čitateljstva koje diktira nova pravila informativnoga tiska, važna je uloga i urednika koji se sve više zanimaju za oglašivače (o njima ovisi rentabilnost lista kao i profit samoga vlasnika) i organiziraju mrežu dopisnika i telefonsko izvještavanje. Kada su se pojavile na sceni, *Novosti* su privukle pozornost privatnoga kapitala pa su već nakon dvije godine postale ovisne o banci Kronfeld d.d., što za ono vrijeme nije nimalo čudno jer stvarni izdavači novina postaju banke i dioničarska društva.¹⁹

Godine 1935. Italija je povela rat na Etiopiju, Hitler je u Njemačkoj proglasio opću vojnu obvezu, uvedena je redovna avionska linija između Engleske i Australije, u Americi se pojavljuju prvi parkirni satovi, snimljen je prvi film u tehnicoloru, a u Hrvatskoj se dogodio strip. Samo ozračje 1935. godine u Hrvatskoj bilo je pogodno za ovu vrstu noviteta u novinama. Osim nabrojanih poboljšanja u dnevnom tisku, natpisi poput „senzacionalno“ i „novo“ itekako su privlačili publiku. Tadašnji najšire prihvaćeni oblici zabave bili su filmovi koji su nedavno dobili i zvuk, a okupljali su cijele porodice na nedjeljnim kino-projekcijama. Na ljetnim turnejama glumačke su družine izvodile svakojake programe, a prodaja gramofonskih ploča jaza i šlagera našla se u velikom usponu (vrijeme Milana Šepeca i Vlaha Paljetka u glazbi). Pojava radija i popratnih dječjih i sportskih emisija dodatno je začinila ovaj procvat popularne kulture. To je bilo i vrijeme takozvanih „šund“ romana, ali i vrhunskih reportaža Toše Dabca, Vladimira Horvata i Franje Martina Fuisa.²⁰

Te se godine iz Pariza u Zagreb vraća Krešimir Kovačić, sin književnika Ante Kovačića. Bio je dopisnik za *Novosti* iz Pariza od 1928. do 1935. godine, jedan od osnivača i višegodišnji predsjednik Jugoslavenskoga novinarskog udruženja,

poznavatelj više svjetskih jezika i neko vrijeme urednik *Kopriva*. U *Novostima* se brinuo za romane u nastavcima te se tako stvorila ideja o suradnji s Maurovićem na „novinskom romanu ili romanu u slikama“. Odluka je pala da se za strip priredi scenarij romana *Gospođica Flamberge* poznatoga pisca povijesno-pustolovnih romana Paula Fevala. Radnja romana smještena je u 18. stoljeće i oslikava život na velikaškim dvorovima, junake u borbi mačevima, intrige, lukavstva i laži. Glavna junakinja Henrietta preodjevena u muškarca bori se rame uz rame s ostalim mušketirima. Prema kasnijim intervjuima s Maurovićem, može se razaznati kako se nije previše pripremao za novi pothvat niti je bio svjestan da započinje s radom na prvom stripu u Hrvatskoj. Nakon razgovora s Kovačićem i letimičnoga pogleda na stripove koji su se javljali u američkom tisku, radu je pristupio rutinski te se nije poveo ni za kojim autorom. Za stvaranje ugođaja i scenografije u stripu pogledao je tek naslovnicu francuskoga izdanja romana i nekoliko ilustracija unutar teksta, a za kostimografiju, oružje i konjsku opremu pomogla mu je njegova vizualna memorija jer je prije ilustrirao priče i romane iz 18. stoljeća. Kratki opisi pojedinih scena prema kojima je dalje kreirao crtež dolazili bi mu od Kovačića.²¹ Čitajući razgovore s Maurovićem može se razaznati kako je u početku strip doživljavao samo kao modu sa Zapada u koju je ubacio svoju strast prema filmovima, a moguće i kratko glumačko iskustvo. Prvotni cilj nije u ovom slučaju bio utemeljiti novi umjetnički oblik, već stvoriti proizvod privlačan publici na temelju kojeg će moći dobro zaraditi.²² Što se tiče preuzetih utjecaja, Maurović je komentirao da mu to nije prvi crtež i da gestom autohtone i samouvjerene superiornosti uopće ne kani oponašati bilo koga, a najmanje američke diznjevski raspoložene majstore koji su svoj crtež glatkih, dopadljivih i jednostavnih kontura tada već razvili do klasičnoga stripovskog savršenstva.²³

U subotu 11. svibnja 1935. godine čitatelje *Novosti* dočekala je ovakva obavijest: „Potražite svi sutrašnji broj, jer ćete u njemu naći vrlo zanimljivu i senzacionalnu stvar koja će vas iznenaditi.“ Već sutradan se u *Novostima* pojavio prvi nastavak stripa „Vjerenica mača“ sastavljen od šest sličica: „U današnjem broju započinje roman u slikama „Vjerenica mača“. Roman je izrađen u obliku napetog novinskog filma prema romanu poznatog francuskog pisca Paula Fevala(...) Redakcija *Novosti* nije žalila ni truda ni troška, da učini od ovog romana originalni senzacionalni novinski film, u slikama odličnog domaćeg ilustratora, koji će sigurno čitaoci *Novosti* pratiti od početka do kraja s najvećim interesom.“²⁴

Na 10. stranici *Novosti* objavljeno je šest sličica u kojima se prikazuje pobijanje jahača kroz mračnu olujnu noć. Priča je objavljena u sveukupno 74 dnevnih nastavka.²⁵ Iako su se čitatelji i prije susretali s ovom formom pripovijedanja u nastavcima na stranicama humorističnih listova, pojava „Vjerenice mača“ u *Novostima* značila je novu vrstu slikovne naracije koju je publika itekako prihvatila. Suradnja s Kovačićem nastavlja se objavom drugih dvaju stripova u *Novostima*, ovoga puta znanstveno-fantastične tematike. Prvi od njih jest „Podzemna carica“ koji se pojavio u *Novostima* 15. rujna 1935. godine. Radnja stripa smještena je u čudesnom podzemnom gradu Avankaru. Tri putnika odlaze na putovanje u središte Zemlje. Na početku se susreću s raznim preprekama poput biljka mesožderka i ljudi-šišmiša da bi kasnije shvatili kako je to grad u kojem vlada klasno društvo. Najniži sloj čine ljudi-šišmiši koji su vojnici i poljoprivrednici, srednji sloj se bavi industrijom, a vladaju učenjaci, umjetnici i inteligencija. Klasno društvo ne vlada po principu ekonomske moći već po količini znanja i inteligencije. U svom osvrtu na znanstveno-fantastični opus Maurovićevih stripova Mladen Hanzlovsky komentira: „Fantazija doseže u ovom stripu oblike neobičnih utopijskih zamisli o idealnom društvenom poretku i očito da je dotaknut onaj problem našeg tadašnjeg društva koji je najviše mučio masu stvarnih i na zemlji podčinjenih stanovnika. I čovječanstvo između dva svjetska

rata!²⁶ Drugi znanstveno-fantastični strip „Ljubavnica s Marsa“, rađen prema romanu Alekseja Tolstoja, također provlači kroz radnju određene simbole besklasnoga društva i ljevičarskih ideja. Radnja započinje kada vojnik Gusjev i inženjer Los odlete u svemir s ciljem slijetanja na Mars. Na Marsu je život podijeljen u dvije grupe – kapitalističku i proletersku. Osim ljubavne priče između Marsijanke Aelite i zemljanina Losa, paralelno se odvija pokušaj dizanja revolucije na Marsu. Los nakon nekog vremena osjeća nostalgiju prema svom rodnom gradu Moskvi koja za njega predstavlja ideal socijaliziranoga i urbaniziranoga svijeta, za razliku od Marsa gdje ljudi žive u izobilju zabavljajući se lutrijom i posebnom vrstom marsijanske droge.²⁷ Maurovićevu lijevu orijentaciju u predratnim stripovima možemo nadalje zapaziti u govoru vojnika Gusjevaprilikom pozdrava Marsijancima: „Zdravstvujte, drugovi Marsijanci! Živio interplanetarni proletarijat svemirskih svjetova.“²⁸

Suradnja s Kovačićem rezultirala je dvama izuzetnim vestern stripovima objavljenima u *Novostima* 1936. godine. Riječ je o stripovima „Trojica u mraku“ i „Sedma žrtva“. U oba stripa javlja se jedna od ključnih Maurovićevih opsesija, a to je sukob prirodnoga i protuprirodnoga, dobra i zla.²⁹ Rađeni su prema romanu američkoga autora pulp književnosti Maxa Branda (pseudonim Frederica Fausta). Godine 1919. Max Brand objavio je vestern „Untamed“ s podnaslovom „Whistling Dan Barry“.³⁰ Kako je mjesto radnje u romanu neodređeno, Maurović je iskoristio tu okolnost da u pojedine sekvence ubaci hrvatski krajolik. Radnja prati mladića Dana Barryja, a naslov „Trojica u mraku“ upućuje na njegovu pratnju – hrabroga konja Satana i pripitomljenoga vuka Barta.³¹ U pojedinim intervjuima Maurović navodi kako mu je Dan jedan od omiljenih likova: „Radeći iz dana u dan „Trojicu u mraku“ toliko sam zavolio Dana, tog divnog junaka, dijete prirode, da su mi suze bile u očima kada sam morao nacrtati njegovu pogibiju.“³² (...) „Dan je bio dobar čovjek, prirodniak, divljak, koji je mnogo volio životinje, hipnotizer koji je svog povrijeđenog konja liječio hipnozom i davao mu ogromnu snagu svojim magnetizmom. I njega odbija žena koja nije dozvolila da on odgoji njihovu djevojčicu na svoj način. Bilo mi je žao što nestaje taj čovjek.“³³

Dan je bio divlji i neobuzdan mladić koji je odbaciomogućnost da ima dom i obitelj jer je više od svega volio osamu. Priča prati Danove pustolovine do trenutka obrata kada Dan izabire ljubav naspram samoće i odlazi sa svojom izabranicom Kate. „Sedma žrtva“ je nastavak priče o Danu i Kate, a središnja radnja odvija se oko Danove osvete neprijateljima koji su ubili kobilu Molly. U klasičnom vestern obratu Kate ubija Dana kako ne bi mogao preuzeti brigu o njihovoj kćeri Joani, koja je naslijedila Danovu divlju crtu i neobuzdan duh.³⁴

4.2. Franjo Martin Fuis

Nakon strip uspješnica „Trojica u mraku“ i „Sedma žrtva“, započinje u *Novostima* serija stripova po scenarijima Franje Martina Fuisa. Prvi strip koji je nastao kao suradnja Fuisa i Maurovića u *Novostima* bio je „Kugina jahta“ s motivima mora, ukletih brodova i zlokobnih posada, koji su zbog mjesta radnje odlično ležali Mauroviću.³⁵

Poznanstvo Fuisa i Maurovića datiralo je još iz prve polovine tridesetih godina kada se Fuis pojavio u redakciji *Kopriva*. Maurović se prisjeća događaja: „Tu su bili urednici i ja i on se predstavio nabrajajući svoje radove i izlažući planove i to jezikom kakvog je rijetko čuti. Mi smo zinuli! Kako stigne jedan aktivni oficir pisati takve divne novele i pjesme? I onda nam je prišao i upitao me za savjet tj. da li bi napustio aktivnu službu i posvetio se novinarstvu. Jasno ja sam mu savjetovao da to učini i nije pogriješio.“³⁶

Franjo Martin Fuis bio je jedan od najpoznatijih zagrebačkih novinara tridesetih godina prošloga stoljeća. Rođen je u Virovitici 1908. godine i već s trinaest

godina napustio je učenje limarskoga zanata da bi se priključio putujućem cir-kusu s kojim je proputovao Bugarsku, Tursku i Grčku. Kao mladić upisuje se u vojnu pomorsko-zrakoplovnu podčasničku školu. S godinama je stekao iskustvo u raznim granama poput pomorstva, radio-telegrafije, meteorologije, aviomehanike i pilotiranja hidroavionom. Bio je zaljubljenik u pustolovine, prirodu i ljudske priče. Njegova novinarska priča započinje kada u uredništvo *Kulise* počinju pristizati novele potpisivane pseudonimom Fra-Ma-Fu. Teme novela često su bile nesretne ljubavi, životi skitnica, čudaka i mornara. Publika je s oduševljenjem prihvatila novele, stoga se uredništvo *Kulise* odlučuje da 1934. godine izda zbirku novela *Tajna svjetionika Sv. Luke*. Ilustracijesu crtali Maurović i Mironović. Zbog specifičnoga pseudonima Fra-Ma-Fu mnogi su mislili da novele piše Kinez.

Nakon izlaska zbirke novela, Fuis napušta službu mornaričkoga dočasnika i zapošljava se u *Novostima*, gdje se opredjeljuje za reportažu. Biciklom, vlakom ili kojim drugim prijevoznim sredstvom obilazio je zabačena mjesta Gorskoga kotara, Hrvatskoga zagorja, Slavonije i Bosne, gdje je nailazio na ljude koji su bili voljni podijeliti svoju priču s ostatkom svijeta. Po uzoru na Jacka Londona (i četiri desetljeća prije Güntera Wallraffa, njemačkoga reportera koji se prerašio u turskoga radnika i izvještavao o teškom životu na njemačkim gradilištima) prerašio se u beskućnika i skitnicu te izašao na zagrebačke ulice pokušavajući preživjeti uz minimalna sredstva kako bi prikazao teškoću života ljudi kojima je neimaština svakodnevnica. Ta potresna serija reportaža pod nazivom „Niz strminu bijede“ na žalost nema sretan kraj. Iz Fuisovih reportaža saznajemo o tragičnom završetku beskućnika koji su bili smješteni u takozvane hotele od slame čije je živote uništila vatra jedne večeri u Maksimiru.

Kako se i zašto Fuis odlučio upravo za stripove nije do kraja razjašnjeno, no možda to možemo pripisati njegovoj bujnoj mašti i izvanrednim likovima koji su samo čekali da dobiju svoju formu i figuru od strane Maurovića. Legendarna suradnja Fuisa i Maurovića započinje sa stripom „Kugina jahta“ u zagrebačkim *Novostima*.³⁷

Novi glavni urednik *Novosti*, ujedno i Fuisov vjenčani kum, Ive Mihovilović, najavljuje početak novoga stripa: „Sutra počinje izlaziti novi roman u slikama... Novi roman odigrava se na misterioznom brodu, kojim zapovijeda uzeti Kinez Čang-Hu-Li, čovjek koji se ne žaca ničega da postigne svoje mračne ciljeve. Na tom brodu zbivaju se najčudnovatiji, često sablasni doživljaji, po kojima je brod prozvan Kugina jahta, a po istom romanu dobio je i ovaj novi svoj naslov. Čitatelji ovog romana, koji je u svakom svom detalju pun snažnog tempa i radnje, pratit će roman cijelo vrijeme s napetom pažnjom, jer je doista pun takvih prizora, koji od početka do kraja zao-kupljaju svu pažnju čitalaca. Slike u ovom romanu crtao je i ovaj puta naš najbolji crtač g. Maurović, dok je ideju i tekst romana obradio F. M. Fuis.“³⁸

Tri dana nakon završetka „Kugine jahte“ 1937. godine u *Novostima* su se ponovo pojavili junaci Divljega zapada.³⁹ Izvorni likovi proizašli iz velike mašte Fuisa i Maurovića prouzročili su pravu stripsku „zlatnu groznicu“ i vrhunac popularnosti Maurovićevih stripova. Fuis nije bio sklon adaptaciji postojećih literarnih djela kao scenarist prethodnik – Krešimir Kovačić, pa je u okviru Divljega zapada unio svoje likove: Crnoga Jahača, Staroga Mačka i Polaganu Smrt.⁴⁰

Strip „Gospodar Zlatnih bregova“ počeo je izlaziti u siječnju 1937. godine u *Novostima*. Radnja se odvija oko zagonetnoga jahača u crnom koji napušta svoj skriveni dvorac i traga za zločincima donoseći pravdu obespravljenom puku. Na svojim pustolovinama susreće staroga lutalicu koji je nakon nekog tragičnoga događaja izgubio pamćenje, ali to ga ne sprječava da štiti siromašne i ugrožene. Ubrzo je uslijedio strip „Sablast zelenih močvara“ u kojem se Starom Mačku pridružuje lutalica i pjesnik revolveraš Polagana Smrt sa svojim pratiteljima papigom Penelopom i konjem Tulipanom.⁴¹

Stari Mačak nije tipičan mladi junak Divljega zapada kakvi su se onodobno pojavljivali u većini vesterna. Inspiraciju za likove Maurović je pronalazio u ljudima koje je svakodnevno sretao pa je tako za predložak Staroga Mačka poslužio stari građevinski radnik Zagorac kojega je Maurović sretao u nekoj iličkoj gostionici, a za Polaganu Smrt pilarski radnik koji je sa svojim gazdom često iščekivao mušterije na tadašnjem Iličkom placu (današnji Britanski trg).⁴²

O suradnji s Maurovićem Fuis je govorio: „Mauroviću nije potrebno puno govoriti. Jedva sam iz rukopisa opisao neki lik, već ga vješta slikareva ruka ožvljuje na papiru: Evo, tu je taj Lary, krvolok dalekih mora. Pljačkaš lovaca na bisere i trgovac crnih robova... Glavno da za početak mom partneru dam blijedu skicu romana i opis karaktera pojedinih tipova. Onda slijedi opis scena.“⁴³

4.3. *Ok*

Zbog velikoga zanimanja za stripove koji su se pojavljivali u *Novostima* pokrenuo se novi tjednik *Ok*. Svoju popularnost duguje avanturističkim stripovima koji su nastali u suradnji Maurovića i Božidara Rašića. Na našoj strip sceni pojavio se 6. srpnja 1935. godine popraćen oglasom: „Imajući pred očima današnju orijentaciju čitalačke publike, koja kod štiva za razonodu voli preglednost i kratkoću pokrenut je novi ilustrirani tjednik *Ok*. *Ok* će na način koji je danas u cijelom svijetu uveden, pa se za njim i kod nas pokazuje živa potreba, donositi u slikama prikazane i kratkim tekstom popraćene romane, avanture, pripovijesti, satire. Istodobno s pokretanjem tog lista mi privremeno obustavljamo izlaženje našeg ilustrovanog lista *Kulisa* čiji će abonenti mjesto *Kulise* primiti tjednik *Ok* te će im uplaćena pretplata biti na taj način nadoknađena.“⁴⁴

Vlasnik i izdavač ovog tjednika bila je „Stečajnina jugoslavenske štampe d.d.“, a kao odgovorni urednik potpisivao se Božidar Rašić. Tiskan je u crno-bijeloj tehnici, osim zaglavlja i naslova koji su bili u crvenoj boji. Izlazio je subotom po cijeni jednoga dinara. Osim stripova, u *Oku* su se pojavljivale novele i romani, tekstovi i rubrike posvećeni ženskoj modi i aktualnim i zanimljivim temama. U prvom su broju objavljena tri stripa. Prvi od njih je znanstveno-fantastični strip „Gost iz svemira“, čiji je tekst priredio Božidar Rašić, a crteže Tomas (pseudonim Leonitija Bjelskog). Bjelski je bio i autor „Pentekovih novina“, stripa koji je komentirao aktualne društveno-političke događaje u Zagrebu i Hrvatskoj. Treći strip koji se pojavio u prvom broju „Ok“ bio je iz pera Andrije Maurovića pod nazivom „Plijen demona džungle“. U šestom broju „Ok“ pojavljuje se značajna novost – prvi je puta objavljen uvozni strip u cijelosti pod nazivom „Strašna pustolovina gospođe Nadžak“ („Porodica Tarana“ Georgea McManusa). Nakon toga na stranicama se često mogu pronaći stripovi domaćih i stranih autora („Bud Fisher“, „Detektiv X-9“, „Popaj“).⁴⁵

U suradnji s Božidarom Rašićem Maurović u *Oku* objavljuje i sljedeće stripove: „Razbojnikova vjerenica“, „Krvolok od Tanipura“, „Testament porodice Armstrong“, „Ognjem i mačem“, „Zlatarevo zlato“. Posljednji broj tjednika *Ok* izašao je 30. rujna 1939. godine sa stripovima „Kralj noći“, „Vimpi kao kuhar“, „Tajni agent X-9“ i „Leteći gusari“, no, nažalost, ni jedan nije završen.⁴⁶

4.4. *Film, stil i tehnika*

Na početku ovog istraživanja o stripu navodi se velika povezanost između filmova i stripova. Kroz svoj razvoj od najranijih početaka, međusobno su se nadopunjavali, posuđivali likove, ali i stilove i forme. Kada promatramo Maurovićev opus stripova vrlo je očito da se usred cijeloga žanrovskog spektra stripova najviše ističu upravo oni vestern tematike. Iz kojega je točno razloga vestern tematika prevladala i zbog čega su najupečatljiviji Maurovićevi likovi upravo oni s Divljega zapada možemo

možda objasniti ako se vratimo na početak 20. stoljeća gdje započinju nagovještaji ove opsesije. Godine 1910. u gradovima ondašnje Austro-Ugarske gostovao je Buffalo Bill sa svojom trupom Indijanaca i kauboja. Slučaj je bio da je trupa prolazila i kroz naše prostore i privukla veliku publiku. Legendarni Buffalo Bill postao je poznat kroz pustolovne romane Neda Buntlinea, kojemu je prepričao mnogo svojih doživljaja s, naravno, malo pretjerivanja i uljepšavanja. Na vrhuncu popularnosti osnovao je veliki putujući cirkus koji je prikazivo sve elemente Divljega zapada, s kaubojima, Indijancima i lovcima. Postavu su činili i poglavica Bik Koji Sjedi te mlada Annie Oakley. Teško je uopće zamisliti kakvu je senzaciju priuštio publici došavši u Zagreb 1910. godine.⁴⁷ Osim Neda Buntlinea, tih su se godina mnogi pisci odlučili upravo za ovu tematiku pa su se romani Karla Maya i Zanea Graya često nalazili u rukama tadašnje čitalačke publike. Nije trebalo mnogo vremena da se vestern iz romana preseli na film. Glavni likovi morali su naravno biti ljepušasti mladići, veliki pozitivci i borci za pravdu. Sinonim za jednoga takvog pustolovnog junaka bio je Tom Mix, velikan nijemih vesterna poput „The Miracle Rider“ i „The Great K & M Train Robbery“.⁴⁸

Veliki interes za filmove koji se počinju sve češće prikazivati u zagrebačkim kino dvoranama 30-ih i 40-ih godina 20. stoljeća nije zaobišao ni Maurovića. U *Novostima* u kojima se objavljuju njegovi stripovi često postoji kratka obavijest o filmu, ističu se imena velikih i poznatih glumaca, ali i imena režisera poput Johna Forda („The Grapes of Wrath“, „My Darling Clementine“), Fritza Langa („M“, „Metropolis“), Maxa Reinhardta („A Midsummer's Night Dream“), Julienu Duviviera („Pépéle Moko“), a svake nedjelje cijela je stranica u *Novostima* posvećena filmu.⁴⁹ Često u njegovim intervjuima možemo naići na komentar koliko su filmovi utjecali na njegov rad: „U to sam doba često išao u kino. Pogotovo sam gledao zapadnjačke filmove, vesterne, i tu sam naročito studirao konja, pokret konja. To mi je mnogo koristilo. Ekspresionističke fantastične filmove nisam toliko volio – ne volim nerealno... Svaki strip morao bi imati neku moralnu poantu, etičku poruku. A vidite, iako mnogi tvrde da su vesterni glupi, da su kič – uvijek kada dobro nadvlada, gledaoci plješću. Pobjeda dobra na platnu automatski izaziva pljesak... u čovjeku postoji etika, ali civilizacija ju je bacila u pozadinu.“⁵⁰ Unatoč ljepuškastim pozitivcima koje je Maurović gledao u kinu, u stripu su se pojavili malo drugačiji likovi i ugođaji. I dok je Crni Jahač možda fizionomijom još podsjećao na holivudski obrazac (djelomično je podsjećao na glumca Erola Flynnna), Stari Mačak i Polagana smrt bili su daleko od ljepuškastih boraca za pravdu onako krezubi, naborani i u istrošenoj odjeći.⁵¹ Također, kadrovi koji bi trebali prikazivati Divlji zapad često su smješteni u naše krajeve – prepoznaju se brijegovi Hrvatskoga zagorja i šumovit krajolik Gorskoga kotara, a saloon koji posjećuju likovi u stripu podsjeća na gostionicu u nekom slavonskom selu.⁵²

Vestern je možda najupečatljiviji žanr Maurovićeva opusa stripova, no zasigurno nije jedini na kojega su utjecali filmovi. Veliku studiju o utjecaju filmova na Maurovićev rad napisala je Vera Horvat Pintarić. U studiji se uspoređuju filmovi koji su u to vrijeme izlazili u zagrebačkim kinima s Maurovićevim stripovima. Strip „Plijen demona džungle“, koji je izašao u *Oku* 6. srpnja 1935. godine, govori o gorili koji otima djevojku iz neke ekspedicije u Africi i odnosi je u džunglu. Pojavio se samo dvije godine nakon uspješnoga kino-hita „King Kong“ iz 1933. godine.⁵³ Također strip koji je izašao u *Oku*, „Krvolok od Tanipura“, podsjeća na film „Indijski nadgrobni spomenik“ redatelja Joea Maya.⁵⁴ Stripovi „Ljubavnica s Marsa“ i „Podzemna carica“ imaju takvu spektakularnu scenografiju s pejzažima visokih stabala između kojih prelijeću ljudi-šišmiši, ljuskovitim površinama građevina, dvoranama sa šiljastim otvorima ulaza i zatamnjenom atmosferom prostora da podsjećaju na njemačke ekspresionističke filmove toga vremena.⁵⁵

Nabrojani stripovi pokazuju veliku žanrovsku raznovrsnost kojoj se Maurović priklonio. Nije slijedio američke strip obrasce gdje su se isti junaci iz epizode u epizodu pojavljivali u novim pustolovinama. Maurović je naprotiv zalazio u razne žanrove i tematike okušavši se tako u crtanju poprilično različitih scenografija. Uzmimo za primjer Harolda Fostera koji je također jedan od vrhunskih crtača realističnoga stripa. Maurovićev opus ipak pokazuje puno veću raznolikost tema i junaka te ga iz tog razloga možemo smatrati pretečom europskoga autorskog stripa u drugoj polovici 20. stoljeća.⁵⁶ Gotovo da ne postoji žanr u kojem se Maurović nije okušao: povijesni stripovi („Zlatarevo zlato“, „Čuvaj se senjske ruke“, „Knez Radoslav“), znanstveno-fantastični stripovi („Podzemna carica“, „Ljubavnica s Marsa“), avanturistički („Plijen demona džungle“, „Krvolok od Tanipura“). Njegovi likovi bili su unikati u moru superheroja i ljepuškastih pustolova.

Žanrovska raznovrsnost nije jedina kategorija po kojoj se Maurović razlikovao od tadašnjih strip crtača. U obzir treba uzeti njegov osebujan stil, način crtanja te montažu u scenografiju. Vera Horvat Pintarić napominje da je Maurović odmah pokazao kako se u osnovnim elementima stripa u potpunosti prilagodio tom novom mediju. Dok su već nabrojani redatelji tek otkrivali svjetlo i sjenu kao pomoćno sredstvo u filmskoj režiji, Maurović se time već uvelike služio u prizorima zamračenih prostora i silueta.⁵⁷ Rano započinje s upotrebom tiskarske monokromije na dva različita načina – kako bi odnose crnoga i bijeloga podigao do izoštrjenih i jakih suprotnosti, a s druge strane u vizualnom polju razvija prostrane bjeline čime se postiže kontrast. Već u prvim vesternima pomoću tiskarske tehnike uvodi u strip dotad nepoznati monokromatski sfumato.⁵⁸ Maurović ne upotrebljava boju u stripovima, no obrisi crnih, bijelih i sivih površina stvaraju dojam dubine i dinamike pojedinih crteža. Dijalozi u stripovima nisu pisani u balončićima koji su krasili većinu ondašnjih stripova. Kao što to možemo primijetiti i kod Fostera, tekst je napisan ispod slike kako se nebi kvario opći dojam realistično nacrtanih kadrova u stripu. Stil stripova je pomalo arhaičan. Primjećuje se velik utjecaj nijemoga filma i kazališta te ugođaj hrvatske književnosti na prijelazu stoljeća. Stil je, dakle, daleko od aktualnih svjetskih strip-standarda.⁵⁹ Najvažnije svojstvo njegovih stripova bila je umjetnost kadriranja i uporaba različitih planova. Maurović se poigrava s okom promatrača te mijenja točke pogleda – odozgo, odozdo, ispred ili iza figure, a koristi i tri različita plana – bliži, srednji i panoramski. Ta njegova filmska tehnika pogleda bila je specifična za Maurovićeve stripove u trenucima kada ju čak ni redatelji toga vremena nisu toliko koristili.⁶⁰

4.5. **Mickey strip, Veseli vandrokaš i braća Neugebauer**

Uspjeh stripova u *Novostima* i *Oku* bio je produkt Maurovićeva vrhunskoga crteža i odličnih scenarista poput Fuisa i Kovačića. Ubrzo se pojavila ideja za stvaranje novoga zabavnika sa stripovima. Ideja je pala na pamet Fuisu, koji bi uz Maurovića objavljivao stripove, no pojavila se potreba i za trećim članom novoga tjednika *Mickey stripa*. U to vrijeme, srednjoškolac Walter Neugebauer crta poneku epizodu „Popaja“ za tjednik *Oku*. Kasnije započinje i strip seriju „Doživljaji Nasredina hodže“. Kako se približavao završetak stripa „Sedma žrtva“, Fuis i Neugebauer razgovaraju u redakciji *Novosti* o pokretanju novoga strip tjednika: „Bilo je to svaki put na večer, kada više nikog nije bilo u pokrajnjim sobama u *Novostima*. Mislim da je bila rana jesen ili tako nekako, pamtim to po pomalo ozeblim golim koljenima. Na Fuisovom je radnom stolu bila upaljena zelena stolna lampa, mala kao na noćnim ormarićima. Fuis upozorava da moramo nešto veoma važno dogovoriti, odvodi me s hodnika i onda mi tišim glasom gledajući kako ću to primiti govori da bi pokrenuo list sa stripovima kakav još nikad prije nije nitko izdavao u Zagrebu. Što se mene tiče, kaže da je pratio moju suradnju

u *Oku* koja mu se jako dopala. Čim je spomenuo Andriju ja sam živnuo. Pitam: „Je li Maurović pristao?“ „Na Andriji sve počiva“ unio mi se Fuis u lice. „Andrija je naša prva violina, dečko. I Andrija se složio da bi nam ti dobro došao.“⁶¹ Ideja za naziv tjednika potekla je od popularnoga lika, proizašloga iz suradnje Maurovića i Fuisa – Staroga Mačka ili Old Mickeya. Da li je projekt izdavanja novoga strip tjednika bio rizičan u to vrijeme nije se previše razmišljalo pošto su se mogli koristiti već gotovi klišeji stripova objavljenih u *Novostima*.⁶² Za pokretanje novoga tjednika trebala je i financijska potpora što je Fuis riješio posudbom. U arhivu Hrvatskoga novinarskog društva pronađena je Fuisova molba u kojoj on traži hitnu posudbu od 5000 dinara zbog navodnih građevinskih radova na obiteljskoj kući što se poklapa s pripremama za pokretanje *Mickey stripa*. Dok je pokretanje i dalje u pripremi, izdaju se Fuisovi i Maurovićevi stripovi pod zajedničkim nazivom „Posljednja pustolovina Starog Mačka“ od 5 svezaka. Na stražnjim je koricama objavljena najava za *Mickey strip*: „Prvi broj Mickey stripa izlazi u subotu 29. januara! Preporučamo svim komisionerima i prodavačima da na vrijeme jave koju količinu da im pošaljemo i na kojem jeziku.“⁶³

Mickey strip počinje izlaziti početkom ožujka 1938. godine s koricama štampanim u višebojnoj tehnici, dok su unutarnje stranice bile crno-bijele boje, tipično i za ostale strip magazine. Već u prvom broju preuzeti su stripovi „Gospodar zlatnih bregova“ i „Kugina jahta“, ali pod drugačijim imenima „Crni jahač“ i „Onaj koji je zadavio smrt“.⁶⁴ Prvih osam brojeva bilo je štampano latinicom i ćirilicom, no već se s devetim brojem ta praksa prekida i nastavlja se samo latinično pismo.⁶⁵ Osim repriziranja starih stripova pod novim nazivima, Maurović je objavio dva nova stripa – „Ubojica s dječjim licem“ (pustolovina Sherlocka Holmesa) i „Tirani GranČaka“ (Winnetou i Old Shatterhand).

Crtački i scenaristički doprinosi Waltera i Norberta Neugebauera za *Mickey strip* nisu prošli nezapaženo. Walter Neugebauer je tijekom suradnje u *Mickey stripu* kao šesnaestogodišnjak još pohađao gimnaziju te je nakon nastave jurio u redakciju u prizemlju Novinarskoga doma da preda svoje stripove, čije je scenarije pisao stariji brat Norbert. Njihovi likovi Jack Jackson i Bimbo Bambus s vremenom su postali najomiljeniji junaci *Mickey stripa*. Komični prijatelji baš poput Stanlija i Olija, doživljavaju svoje pustolovine kao afrički lovci, no i pustolovi na Artiku ili u gradskim sredinama (ponekad nalik Zagrebu). Bili su prvi junaci našega stripa koji su istupili iz novina i bili prodavani u obliku figurica ili kao motivi na razglednicama. Kao što se svojevremeno jezik stripa „Alana Forda“ preselio u naš svakodnevni govor („Halo Bing, kako brat?“, „Cijena? Prava sitnica.“), tako se i Bimbov neuobičajeni jezik preselio u svakodnevni govor ondašnje mladeži.⁶⁶

Još jedan zapaženi strip Waltera Neugebauera bio je „Miškecove zgrade“. Posebno je zanimljiv jer se temeljio na stvarnom liku Miškecu. On je svirao usnu harmoniku ispred kina Balkan (današnje kino Europa) u prolazu koji je nosio njegovo ime – Miškecov prolaz. Kada je popularni Miškec saznao da se o njemu crta i piše, znao je navraćati u redakciju *Mickey stripa*. Jednom se prigodom na stranicama *Mickey stripa* pojavio naslov „Popularni Miškec u uredništvu Mickey stripa“: „Veliki broj naših čitatelja zacijelo ne zna da naš slavni popularni Miškec, čije mi pustolovine donosimo u Mickey stripu, nije izmišljena figura nego da doista postoji. U Zagrebu pozna zacijelo svaki drugi čovjek našeg slavnog Miškeca po njegovoj svirci ispred Balkan kina. A i inače je Miškec u Zagrebu vrlo popularan. Bez doma, bez prijatelja i bez velikih zahtjeva, Miškec živi od onoga što mu ulica daje. U tom svom životu doživljava svakojake pustolovine koje su vrlo slične onima koje mi donosimo u listu. Što više, Miškec koji često dolazi u našu redakciju po mali honorar za svoje „autorsko pravo“ tvrdi da je to sve tačno što čitalačka publika o njemu izmišlja i da je on sve to doista i doživio.“⁶⁷

Iako su kroz brojeve uvedeni razni noviteti kako bi se privukla publika, poput raspisivanja natječaja za crtače stripova i novoga stripa „Četiri jahača apokalipse“ Ferda Bisa koji je trebao biti nastavak „Misterija zelenih močvara“, *Mickey strip* zapada u krizu. Maurović i Neugebauer napuštaju *Mickey strip* 1938. godine. Brojna su nagađanja iz kojih su se razloga Maurović i Fuis zavadili na kratko vrijeme, no najvjerojatnije je postojao problem neisplaćenih honorara. I dok se Maurović te godine udaljio od stripa kako bi se više posvetio slikarstvu otvarajući svoju prvu zagrebačku izložbu „More i mornari“ u knjižari Kugli, sedamnaestogodišnji Walter Neugebauer pokreće novi list „Veseli Vandrokaš“.⁶⁸ Sredinom 1939. godine *Mickey strip* prestaje izlaziti, da bi se nakon nekoga vremena spojio s tjednikom *Oko* u *Mickey strip – Oko*.⁶⁹

Neuspjeh pojedinih listova i njihovo brzo zaustavljanje i gašenje potaklo je sedamnaestogodišnjega Waltera Neugebauera i brata Norberta da pokrenu svoj vlastiti list. *Veseli Vandrokaš* pojavio se 5. listopada 1938. godine u Zagrebu. Na svojih 16 strana, od kojih su dvije bile tiskane u dvobojnoj tehnici, a ostatak u crno-bijeloj najviše prostora zauzimali su tekstualni prilozi. Malo po malo, prostor su popunili Walterovi kratki stripovi s antropomorfiziranim životinjama, da bi s kasnijim brojevima počeo objavljivati i realistične stripove poput „Jahači rumene kadulje“ i „Vinetu“ prema romanima Karla Maya i Zane Graya. List se ipak nije uspio dulje održati te se gasi 1940. godine s nezavršenim stripovima iz posljednjega broja.⁷⁰

5. Strip u ratnom Zagrebu (1941. – 1945.)

Godina 1939. sa sobom je nosila sjenu rata i opasnosti koja se polagano nadvila nad Europom. U sklopu kompleksnijih političkih i vojnih događaja koji su bjesnili u Europi i važnoga geostrateškog položaja Jugoslavije, započeo je 6. travnja 1941. godine njemački napad na Jugoslaviju. Već 10. travnja njemačka vojska ulazi u Zagreb, a tri dana kasnije potpisana je bezuvjetna kapitulacija, čime je Travanjski rat bio potvrđen kao katastrofalan poraz jugoslavenske vojske.⁷¹

Prisjećajući se svojih razmišljanja i osjećaja dok se rat tek „kuhao“ Maurović je prokomentirao: „Nismo odmah strepili kao psi od grmljavine, ali smo intuitivno predosjećali da se nešto zlokobno valja iza brda, slutili smo da je Hemingway u pravu – nikad ne pitaj kome zvono zvonit, tebi zvonit.“⁷² O općoj atmosferi toga ratnog dana 6. travnja 1941. godine pisao je i Fuis u svojoj reportaži za *Novosti*: „Zagreb je u prvoj noći rata poprimio neobičan izgled. Oblačni dan nanio je nad grad već u ranim satima sumračno raspoloženje, pa je sinoćnja večer započela praktički mnogo ranije. Tome je razumljivo mnogo doprineslo, što su poduzete sve mjere za mogućnost noćnog bombardiranja Zagreba.“⁷³ Novinarska kuća u Masarykovej ostala je gotovo prazna tih dana. Dotadašnji urednik Ive Mihovilović napustio je *Novosti* i toga 10. travnja u redakciji su se mogli naći samo tajnik redakcije Vladimir Horvat i njegov pomoćnik Josip Mauri.⁷⁴ Radovi su se u ovakvim ratnim uvjetima u *Novostima* ipak nastavili, ali s osjetnom promjenom tema. Slikama, uglavnom ratnoga sadržaja, opskrbljivale su ih njemačka agencija „DNB“ i talijanska agencija „Stefani“. Osim promjene tema, novinare je nakon uspostave nove vlasti dočekala i promjena materijalnoga i socijalnoga položaja. Osjećala se neprijateljska atmosfera i velik broj novinara je strahovao od gubitka posla ili nekih drugih sankcija.⁷⁵ Te su sankcije osjetili i Maurović i Fuis na svojoj koži kada su zatvarani od strane nove vlasti. Fuis je uhićen nakon akcije „Stadion“ koja se odigrala na Maksimiru potkraj svibnja 1941. godine.⁷⁶ Akcija se odvila nakon ustaškoga pokušaja podjele srednjoškolaca na nacionalnoj osnovi da bi se koncem srpnja i zapalile drvene tribine igrališta, gdje je Fuis uhićen dok je snimao

događaj. Ni Maurović nije imao sreće te je dva puta odvođen u kaznionicu u Savskoj 39: „Svaki dan smo očekivali da nas prebace za streljanje u Maksimir. To su bili grozni momenti.“⁷⁷ Zagrebačke su *Novosti* dočekale rat s pustolovno-pomorskim stripom „Mrtvačka trojka“ proizašlim iz suradnje Maurovića i Fuisa, a *Zagrebački list* s nastavkom „Jahača rumene kadulje“ Waltera Neugebauera, no uspostavom NDH sudbina stripa ostala je neizvjesna jer je novoj vlasti bila nepoćudna sama forma stripa.⁷⁸

5.1. Borba za opstanak stripa u NDH

Borba da se strip održi u novinama i časopisima u ratnom razdoblju pokrenuta je od strane Waltera Neugebauera. Njegova ideja tjednika u novinskom formatu podržana je od strane prijašnjega ravnatelja i glavnoga urednika *Zagrebačkog lista* te je osnovan zajednički konzorcij *Zabavnik*. U jednom manjem zagrebačkom pogonu otisnut je ogleđni broj *Zabavnika* koji je sadržavao osam stranica tiskanih u jednobojnoj tehnici. Osim znanstveno-popularne reportaže („Posljednji mamut“), pustolovnoga romana, križaljka i šala, *Zabavnik* je trebao sadržavati i stripove, točnije osam stripova na četiri stranice lista – „Tajna jezera Čad“, „Hrvoje Vukčić Hrvatinić“, „Nasredin mudruje“, „Prvi među zadnjima“, „Šic – mic“ te dva strana stripa – verzija Defoeva „Robinsona“ i adaptacija Andersenovih „Divljih labudova“. Ovakvu probnu verziju *Zabavnika* Walter Neugebauer je predstavio Odsjeku za tisak Glavnoga ravnateljstva za promidžbu nakon čega je molba za izdavanje odbijena. Nova je vlast u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj preuzela nadzor nad svim sferama javnoga života i ne prihvaća ništa što remeti novi poredak. Sadržaj novoga *Zabavnika* smatrali su apolitičnim, a tjedniku nije pomogla ni činjenica da je bila riječ o privatnom izdavačkom pothvatu, što je izazivalo nepovjerenje. Novoj su vlasti trn u oku predstavljali i sadržaji pustolovne tematike jer „ne odgovaraju čistoći hrvatske kulture“.⁷⁹

Kako bi se spasio strip, *Zabavnik* kreće u novi pokušaj s djelomičnim ustupkom vlastima. Stripove „Tajna jezera Čad“ i „Nasredin mudruje“ zamijenili su stripovi „Ustaša radi“ i „Nastaša mudruje“ koje je nacrtao Neugebauer, no s istim ishodom – nema dozvole za izlaženje novoga lista.⁸⁰ Nakon nekoga vremena postalo je jasno da strip u novoj državi, s totalitarnim ustaškim režimom nema svijetlu budućnost. No zbog upornosti pojedinaca strip se malo utišao, zakamuflirao, stanjio i promijenio, ali ipak opstao na stranicama dječjih listova i u priložima za djecu. Stripovi koji su crtani realistično, pustolovnoga, povijesnoga i kriminalističkoga žanra samo su se pritajili dok ne krenu neka bolja vremena.

Zanimljiv je primjer malo poznatoga Maurovićeva rada u knjizi „Đaci veseljaci“. U ovom spoju stripa i slikovnice Maurović je nacrtao obilje ilustracija, a priredio je i šaljivu obradu narodne priče „Ciganin i divovi“.⁸¹

Osim stiliziranih stripova za djecu koji su se pojavljivali u nabrojanim časopisima, mali broj stripova za odrasliju populaciju uspio je pronaći svoje mjesto na stranicama humoristično-satiričnih listova. Za vrijeme NDH izlazila su u Zagrebu četiri humoristično-satirična lista: *Satyriscus*, *Bič/Šilo*, *Vrabac* i *Pokret*. Problem ovih časopisa bila je pretjerana stilizacija i karikaturni izražaj pojedinih stripova, što je zapravo i tipično za ovo razdoblje pošto su vlasti izrazile negativan stav spram realističnih stripova. Dominirale su karikature političkoga sadržaja i stripovi s propagandnim porukama. Ismijavali su se Kraljevina Jugoslavija, neuspjeh Saveznika, Churchill, Roosevelt i Staljin.

Posljednja kategorija stripova koji su se pojavili za vrijeme NDH, a da su bili podržani od strane režima, bili su stripovi izdavani od strane vojske. Iako su se našli u okvirima zabranjenih žanrova, vjerojatno je ovim stripovima progledano kroz prste uzimajući u obzir ulogu vojske kao izdavača.

Stripovi objavljeni za vrijeme NDH najčešće su bili namijenjeni djeci. Prerađuju se bajke i razne dječje teme s likovima poput patuljaka i životinja. Osim stripa, ovo razdoblje obilježile su i karikature koje se sve češće pojavljuju na stranica skromno zamjenjujući stripove. Dopušten likovni izraz bila je stilizacija i groteskni izgled likova. Osim velikoga truda pojedinaca da strip održe u časopisima za to se, pomalo ironično, pobrinula i vojska. Režimsko popuštanje moglo bi se objasniti sveopćom potrebom za zabavnim sadržajem u ratnim vremenima koji vrlo lako može podići moral vojnika. Vojnike su zabavljale šale i stripovi s događajima iz vojničkoga života poput odnosa između vojnika i časnika ili vojnika i djevojaka. Tematika i likovni izraz variraju od stripa do stripa. Umjetnici često nisu potpisivali svoje stripove pa ne možemo sa sigurnošću utvrditi autora svakoga stripa ili ilustracije.

5.2. Partizanski stripovi

Na drugoj zaraćenoj, partizanskoj, strani također je postojao strip. Iako skromniji i rjeđi nego strip u NDH, mnogo je više išao ukorak sa stvarnošću. Kako je strip uspio preživjeti s gerilskim načinom života na partizanskoj zaraćenoj strani može se objasniti samo upornošću i snalažljivošću ondašnjih partizanskih „urednika“ i crtača. Od važnijih listova spomenula bih *Pionir* i *Mi mladi*. Izlazili su povremeno i u skladu s mogućnostima, dijeljeni među djecom na području partizanske vojske pod parolom „pročitaj i šalji dalje“. Osim uvijek popularnih stripova Walta Disneya često su objavljivane i kratke priče s podlogom iz stvarnoga života: „O mojoj baki“, „Prevareni neprijatelj“, „Pioniri pomažu“. Odmah se primjećuje tematska razlika između stripova koji su izlazili na teritoriju NDH i stripova koji su izlazili i dijelili se među partizanima. Tema sa životnim dogodovštinama na partizanskoj je strani bila dobrodošla. Zbog skromnijih uvjeta prilikom gerilskoga ratovanja papir za tisak pribavljao se na sve moguće načine. Ili su ga na terenu sakupljali pioniri i omladinci ili su pristizali ilegalno iz gradova zajedno s kancelarijskim i tiskarskim materijalom. Ilustracije i stripovi crtani su na linoleumu u improviziranim tiskarama. Kao što je slučaj i sa stripovima koji su izlazili u sklopu ustaškoga režima, partizanski su stripovi također rijetko potpisivani i mnogi su autori ostali nepoznati.⁸²

5.3. Četiri boje u ratnom sivilu – *Zabavnik*

Od svih časopisa i listova koji su izlazili u ratnom vremenu ni jedan se ne može mjeriti sa *Zabavnikom*. Nakon dva neuspjela pokušaja da omogući izlazak časopisa baziranoga većinom na domaće stripove, Walteru Neugebaueru se sreća osmjehnula treći put. S već uhodanom ekipom poput Norberta, Čuklija, Maurovića, Bisa, Fuisa, Bjelskog i Radovanovića odlučio je pokrenuti časopis u formatu novina po modelu nedjeljnih *comics* priloga u američkim novinama.⁸³ Još je 1938. godine Hrvatski tiskarski zavod nabavio modernu tiskarsku rotaciju koja je imala mogućnost istodobnoga tiska u tri boje. Kada je sedamnaestogodišnji Walter pokrenuo *Vadrokaš* uspio je gradiranjem nijansi postići učinak trobojnoga tiska. Znajući da postoji način da se dobije i četve-robojni tisak pokušao je nabaviti dodatni dio tiskarskoga stroja koji to omogućava dajući time novom *Zabavniku* dodatnu važnost i težinu.⁸⁴ Nakon što je najavljuvan putem plakata i dijapozitiva u kinu, *Zabavnik* se 7. svibnja 1943. godine pojavio na prodajnim mjestima. List novinskoga formata sadržavao je osam stranica od kojih su prva i posljednja bile u boji, a šest stranica bilo je ispunjeno stripom.⁸⁵ Kako je list počeo izlaziti 1943. godine u trenucima kada tijek rata doživljava preokret i sile Osovine trpe sve veće gubitke, vlast u NDH se ili odrekla negativnoga stava prema stripovima ili imala previše drugih problema da bi i dalje vodila bitku protiv nečega bezazlenog i dugoočekivanog od strane šire publike i čitatelja. Već u prvom broju pojavio se Maurović sa svoja dva stripa „Grob u prašumi“ i „Seoba Hrvata“. Iako

su stripovi imali izražene nacionalne motive, *Zabavnik* je uspio opstati kao izdanje u koje nisu dospjeli sadržaji tekuće političke ili ratne tematike. Strip se održao u *Zabavniku* u svojoj punoj formi s onim predratnim sjajem, realističnim crtežima i širim spektrom žanrova. Walter Neugebauer se u prvom broju pojavio s pet strip tabli – „Patuljak Nosko“, „Rođak iz kamenog doba“, „Bimbo i Hanzek“ i „Šic – Mic“.⁸⁶ Jedini ustupak vladajućem režimu dogodio se u stripu „Juričine pustolovine“ o zgodama dječaka Jurice i njegovoga psa Bundaša u kojem je kao uvjet za izlaženje *Zabavnika* nametnuta obaveza da Jurica nosi odoru Ustaške uzdanice ili kapu sa slovom U. Te se nezgodne epizode s Juričinom kapom Walter Neugebauer prisjeća: „Moralo se sve nositi na cenzuru. Budući da nije bilo ništa politički, nisu mogli prigovarati. Bila je jedna stvar s nekim stripom o dječaku i to je kakti trebala biti politička linija, tako da se vidi da ima kapu Ustaške omladine. Međutim mi smo ga uvijek crtali u krevetu ili nekako drugačije da nije mogao imati kapu. I to je bio prigovor: „Kak nema kapu?“ govorili su iz cenzure. „Pa kak bi imal kapu kad je u krevetu?“⁸⁷ Neugebauerovi stripovi u *Zabavniku* imali su veliku popularnost. Iako Bimbo Bambus i Jack Jackson u ratnom razdoblju mijenjaju imena u Bimbo i Hanzek, njihove se šaljive doskočice nisu promijenile pa su i dalje zabavljale djecu i odrasle ulazeći u svakodnevni govor, pa se i dan danas se starije generacije prisjećaju nekih šaljivih citata iz toga stripa: „Što to godi kad u vodi četka leđa para. Kao da te čaporcima gladi tvoja stara“, „Ova palma, tu na čošku, o državnom raste trošku“, „Tiritimbo biti farma, gdje ko cvijet mirisat sarma.“⁸⁸ Veliku popularnost imao je i strip „Šic – mic“ s gegovima u stilu nijemih filmova. Uz „Šic – Mic“ je vezana jedna dogodovština radi koje je Walter Neugebauer završio u zatvoru. Radi se o epizodi stripa iz 1944. godine. Glavni junak Florijan nosi tortu za prijateljjev rođendan sa svjećicom koja eksplodira kada se zapali. Kako se strip pojavio dva dana uoči rođendana Ante Pavelića šalu su osudili kao političko-propagandnu diverziju i rугanje. Walter je završio u zatvoru, no ubrzo je pušten zahvaljujući intervenciji visokoga ustaškog dužnosnika koji je poznao Waltera.⁸⁹ Osim stripova, u *Zabavniku* su se mogli naći i raznoliki tekstualni prilozi, a najpopularniji je bio onaj Franje Martina Fuisa popraćen ilustracijama Andrije Maurovića „Sin Orkana“. „Sin Orkana“ nažalost neće biti dovršen zbog Fuisovog bijega iz Zagreba 1943. o čemu će biti riječi u kasnijim poglavljima. Prije nego je, slijedeći Fuisov primjer, i Maurović pobjegao iz Zagreba, u *Zabavniku* je, osim „Seobe Hrvata“ i „Groba u prašumi“, započeo crtati stripove „Ahuramazda na Nilu“, „Zlatni otok“, i „Tomislav“. Kako nebi uvalio kolege iz *Zabavnika* u probleme zbog svojega bijega iz Zagreba, Maurović je nacrtao nekoliko tabli stripa unaprijed, no to nije moglo ostati nezapaženo duže vrijeme te crtež za stripove „Ahuramazda na Nilu“, „Tomislav“ i „Zlatni otok“ preuzimaju Walter Neugebauer i Albert Kinert.⁹⁰

Završetak rata bio je popraćen i sve gorom situacijom u zemlji. Cestovni i željeznički promet nisu više bili sigurni, bombardiranje gradova, uzbune i nestašica bili su stalna pojava. Ni radovi u tiskarama nisu mogli proći bez problema. U početku je *Zabavnik* tiskan na ograničenom broju stranica: „Zbog ograničenja potrošnje električne energije, struje i plina morao je ovaj broj *Zabavnika* iznimno izaći u smanjenom opsegu.“ Sve češće je izlazio sa zakašnjenjem, a izgubio je i stranice u boji. *Zabavnik* se posljednji put pojavio na tržištu sa 102. brojem 2. svibnja 1945. godine.⁹¹

Zbog čega *Zabavnik* možemo smatrati najvažnijim izdanjem u ratnom razdoblju? U to nesigurno i po strip neugodno vrijeme, u neimaštini i konstantnoj nesigurnosti *Zabavnik* je donio dozu nostalgije i topline svim ljubiteljima stripa i zabave. Osim što je okupio predratnu, već uhodanu ekipu stripaša, crtača i umjetnika, uspješno se nadovezao na tradiciju domaćega stripa tiskanoga s najmodernijom novinskom rotacijom u zemlji, a kolorirane stranice samo su dodatno privukle

čitatelje. Ljubitelji stripa na taj su se način mogli vratiti svojim kolekcionarskim navikama. Zadnji, 103. broj *Zabavnika* započeo je s tiskanjem, no proces se prekida približavanjem i ulaskom jedinica NOB-a u Zagreb.

5.4. Bijeg iz Zagreba, Maurović u NOB-u

Stanje u zemlji, koje je bilo narušeno ratnim događajima, iz dana u dan sve se više pogoršavalo. Pod povećalom su bili gotovo svi, pisci, glazbenici, novinari, obični građani. Cenzura je preplavila tisak, a osjećaj nesigurnosti i straha svakodnevni život. U tom ratnom kaosu mnogi su se, ne slažući se s vladajućim režimom i politikom odlučili na bijeg izvan zemlje koju više nisu mogli prepoznati kao svoju. U ta nesigurna vremena, istomišljenici su se okupljali kako bi raspravljali o politici, ratu i mogućem bijegu. U krugu oko Maurovića skupili su se umjetnici koji su tražili način za odlazak. Osim Franje Martina Fuisa u tom je krugu bio i pjesnik Ivan Goran Kovačić: „Uvijek se rado sjećam onog finog momka Ivana Gorana Kovačića. Zajedno smo radili u *Novostima*. Bio sam nešto stariji od njega, ali smo se lijepo družili. Bila su to romantična vremena. Svi smo bili ljevičari i ateisti. Razgovarali smo o komunizmu i obrazovali se. Šteta za Gorana da je tako jezivo nastradao. Rijetki su ljudi koji imaju podjednake i umjetničke i ljudske kvalitete.”⁹²

Ivan Goran Kovačić prvi je od navedenih napustio Zagreb. Njegov odlazak ostao je na žalost tragičan jer je ubijen ubrzo nakon prelaska na partizanski teritorij.⁹³ Nakon njega na bijeg se odlučuje Fuis. Dva puta je završio u zatvoru i shvaća da u novoj državi nema mjesta za nekoga poput njega. Zajedno s prijateljima iz predratnoga zrakoplovstva osniva skupinu ilegalaca „Galeb“: „Dolazio je na sastanke noseći ukradene pištolje u mreži s glavicama kupusa. Bio je u stanju odsjeći u tramvaju njemačkom vojniku ili oficiru futrolu s pasača, dok se vozio Maksimirskom od Kvaternikova trga prema Dubravi. A što se tiče vještine uzimanja otisaka ključeva raznoraznih pretinaca i blagajni s važnim i strogo povjerljivim dokumentima u tome je bio talent i po, ali prije svega bavio se presnimavanjem raznih spisa i nacрта, to bi on obavio u tren oka, vrlo često preko noći.”⁹⁴ 13. listopada 1943. godine Fuis odlazi iz okupiranoga Zagreba na slobodan teritorij s uzletišta na Borongaju. Avion se pretrpan kamerama, filmovima i fotoaparatom, uz težinu četiri čovjeka i maglovito vrijeme, zaletio u stijenu negdje iznad Plitvičkih jezera. Dok je Fuisov roman *Sin Orkana* završavao u *Zabavniku*, Fuis je bio mrtav već 14 dana.⁹⁵

Andrija Maurović je u međuvremenu ilustrirao neke školske udžbenike, zidove u Ministarstvu oružanih snaga i *Domobranski zabavnik*. Dva boravka u zatvoru dovela su ga u stanje konstantnoga iščekivanja i nervoze od budućih postupaka vladajućega režima. Nakon bijega Ivana Gorana Kovačića i Franje Martina Fuisa postaje sve nervozniji. Walter i Norbert morali bi smirivati Maurovića kad bi se napio jer je znao izazivati: „Jednom kod kazališne kavane Norbert i ja smo mu jedva zatvorili usta, doslovce smo se onako puno manji rastom popeli na njega kao na stablo, a on urla, kreše sve po spisku, goloruk bi se obračunavao s naoružanim vojnicima.”⁹⁶ Napokon, u jesen 1944. godine i Maurović odlazi iz Zagreba preko Dubrave zajedno sa svojom prijateljicom uz pomoć poznanstva i veze seoskoga mljekara.⁹⁷ Preko Odre, Maurović kreće putem prema najbližoj partizanskoj jedinici. Početak njegova bijega obilježava boravak u „niskim daščarama” obližnjega područja da bi se dalje uputio putem Baranje i Korduna do Topuskog. Tamo je dodijeljen kulturno-umjetničkom društvu ZAVNOH-a gdje susreće mnoge poznate umjetnike. Nakon što je prebačen u štab 8. divizije duže vrijeme se zadržava u Pokupskom, Pisarovini, Skakavcu i Vidoševcu. Upravo je u Pokupskom i okolici nastao najveći broj crteža. Osim crteža Maurović izrađuje karikature te ostali propagandni i agitpropovski materijal – plakate, letke, političke parole. U katalogu izložbe „Stari Mačak u NOB-u”

možemo naći podjelu njegovih crteža u tri različite kategorije koje se međusobno razlikuju po motivima, tehnici crtanja, kvaliteti papira i ostalim elementima. Kao prva kategorija navedena je grupa crteža „Slike iz Pokupskog“ koja sadrži skladne likove i popratne radnje poput vođenja konja, izvidnica i razgovora. Crtež karakteriziraju brzi i isprekidani potezi. Ova prva grupa crteža iz NOB-a predstavlja jednostavnost i sklad u horizontalno postavljenim kadrovima, nacrtane jednostavnim perom i tušem na tankom požutjelom papiru. Druga grupa crteža jest „Likovi iz Agitpropa i okolice“. To je prikaz pojedinačnih likova u prednjem i krupnom planu – muškarci koji čiste puške, starac koji reže duhan, djevojke koje metu podove ili mijese kruh. Za razliku od „Slike iz Pokupskog“ gdje prevladava horizontalni kadar, u ovoj grupi prevladava vertikalni kadar, a osim pera i tuša korišteni su kist i lavirane boje. Zbog predratnoga iskustva crtanja karikatura, Maurović nema velikih problema kod crtanja frontalnih kadrova lica iz Agitpropa – partizan Dušan, Štef, Brko i Jandraš, partizanke Zorka i Jasenka. Treća grupa crteža nastaje krajem 1944. godine za vrijeme partizanske ofenzive kada jedinice 8. divizije kreću prema Cazinu: „Prije rata nisam čuo za Cazin, a sad samo što nisam u njemu zaglavio, bilo je krvi do koljena, mrtvih na sve strane, sve se sivilo od njemačkih uniformi, bilo na ubijenima bilo na zarobljenicima.“⁹⁸ Put nije bio nimalo lagan zbog dugotrajnoga pješaćenja po kiši, snijegu i blatu. Kako bi se ljudi odmorili i oporavili od zahtjevnoga puta, zaustavljalo se u mnogim selima: Pećigrad, Vrnograč, Slatina, Skokovi idr. Prilikom takvih napornih kretanja i zaustavljanja nastali su crteži kolona ljudi, brzih i užurbanih kretanja te crteži konjanika. Tehnika crtanja ovakvih prizora bila je kombinacija tuša, pera, olovke i tinte na poprilično lošem, mekanom papiru. Zbog izbora rakursa i očišta sličnih onima iz predratnoga razdoblja u crtežima se stvara osjećaj nečega stripovnog.⁹⁹

U ratu se Maurović susreo sakadamskim slikarom Brankom Kovačićem koji se s oduševljenjem prisjećao Maurovićeva talenta i načina slikanja prilikom jednoga intervjua za *Start*: „Kada je trebalo oslikati neke dvorane za prigodnu proslavu ili svečanu skupštinu mi klasični akademici zapinjali smo iz petnih žila, ali Maurovića ne bi stizali. Njemu je bio čas posla nacrtat velik lik Tita ili Lenjina. Bila ga je milina gledati kako radi. Bez pretjerivanja majstora nad majstorima. Kakva ljudina! Uzme u ruke soboslikarske četke i dovikne: „Koliko veliki portret hoćete? Pet puta pet metara ili pet puta sedam metara?“¹⁰⁰

Prestankom ofenzive u Cazinu, Maurović se ponovno vraća u sastav 8. divizije na prvotno oslobođeno područje. U Pisarovini je od strane Narodnoga fronta 1945. godine organizirana izložba propagandnih materijala. Prezentirano je dvadesetak Maurovićevih plakata koji su rađeni improvizacijom krećem i čađom na kartonima i škarniclima.¹⁰¹ Kraj rata odveo je Maurovića u Dalmaciju (Zadar, Šibenik) gdje se ponovno susreće s umjetnicima koje je upoznao u kulturno-umjetničkom društvu ZAVNOH-a. Ovdje je također održana izložba njegovih radova, no Maurović ne vodi brigu o tome tko je kupio njegove crteže ili gdje su odneseni. Izložba „Andrija Maurović – Stari Mačak u NOB-u“ koja je održana u Muzeju revolucije naroda Hrvatske 1986. godine prikazala je većinu njegovih crteža iz ratnoga razdoblja, čak 76 crteža. No točan i konačan broj njegovih crteža nemoguće je odrediti za ovo razdoblje.¹⁰² O dugo iščekivanom kraju rata i čime se bavio u razdoblju od jeseni 1944. godine pa do sredine proljeća 1945. godine Maurović komentira: „Znate šta, idite vi lijepo u muzej gdje drže moje slike i crteže iz rata i lijepo prepišite potpise s tih slika i crteža. Svaki od potpisa ukazuje gdje sam bio i što sam doživio. Vjerujte mi, da sam bio fotoreporter, sigurno bih snimio iste motive i vjerojatno bi te fotografije imale iste ili slične potpise. Ništa u tim kratkim potpisima nije izmišljeno, to su moja svjedočanstva. Crno – bijele crteže sam napravio na licu mjesta, a uljane sam slike radio poslije u Dalmaciji kada su mi nabavili platna i boje. Ali i te su slike u boji

istinite jer su na njima prizori koji su mi se usjekli u pamćenje. Tko su ljudi na mojim slikama i crtežima nemam pojma, onima kojima sam znao imena stavio sam ih u potpise, svi su oni skupa samnom bili manje – više bezimeni epizodisti u jednom groznom vremenu, kada nisi znao hoćeš li dočekati sutrašnji dan i zato sam slikao i crtao da barem ostane neki trag o nama i našim sudbinama! Imao sam sreću da sam izvukao živu glavu jer mi je bila predodređena druga životna zadaća...valjda da crtam stripove...ha, ha, ha...i da svojom fizionomijom oživim Starog Mačka...i ja sam to izvršio... Pogledajte me: Zar nisam pljunuti Stari Mačak?!"¹⁰³

5.5. Strip i ideologija

Maurovićevi stripovi koji su izlazili u *Zabavniku* zahtijevaju posebnu pažnju i razradu. Osim što su stilski i scenaristički izvrsno napravljeni, prate stanoviti ponavljajući uzorak, a to je tematika iz nacionalne povijesti. U prethodnim poglavljima sam objasnila u kakvom su vremenu nastali ovi stripovi i može se lako zaključiti iz kojega su razloga prisutne teme s nacionalnim motivima, no bitno je napomenuti da su Maurovićevi stripovi objavljeni u *Zabavniku* i dalje izazivali brojne kontroverze usprkos spoznaji da su napravljeni za vrijeme ustaške vlasti u NDH, kada odabir tema i žanrova nije bio lako ostvariv.

Prisjećajući se glavnih junaka američke stripovske produkcije možemo primijetiti da su u nekolicini stripova oni udaljeni od svoje matične priče i stavljani u funkciju boraca za pravdu uz naglašene ideološke poruke. Tako se Princ Valiant bori s Hunima, Superman se obračunava s Japancima, a Tarzan pobjeđuje Afrički korpus. Ako uzmemo u obzir činjenicu da je popularnim masivnim medijem poput stripa vrlo lako manipulirati, ne smijemo upasti u zamku preozbiljnoga shvaćanja ideoloških poruka koje se u njemu javljaju. Ako smo prihvatili kulturu stripa i shvatili njegov jezik znamo da snaga tih stripova ne leži u ideološkim porukama već u kvaliteti crteža i zanimljivosti priče koji su odrađeni prema zakonitosti medija i ukusu tržišta.

Kroz nekoliko poglavlja navela sam Maurovićeve političke stavove i poglede na svijet. Još u stripovima „Ljubavnica s Marsa“ i „Podzemna carica“ ubacuje pojedine elemente komunizma koji ga naročito zabavljaju. Koji je mogući razlog Maurovićeva surađivanja u *Zabavniku* gdje su njegovi stripovi nabijeni nacionalnim motivima? Čitajući Maurovićeve intervjue stekla sam dojam da je strip za Maurovića ipak u određenim vremenima bio posao više nego umjetnost. Stoga je moje mišljenje da je Maurović na stripove s nabijenim nacionalnim motivima, kao i na stripove bilo kojega drugog žanra, gledao potpuno jednako. Ako je Maurović o nečemu brinuo to je bilo kako vjerno prenijeti izraze lica, pokrete i pejzaže, a ne koju ideološku poruku oni nose. Ako je nešto prezirao to su bile kritike na njegov strip u kojima su se tražile više poante i suštine njegova izraza kroz stripove: „Ti pod milim bogom ništa ne razumiješ. Jedva shvatiš o kome je riječ, a pogotovo ne možeš doznati o čemu je riječ. Pa čitam te novine i ono što pišu o meni i mojemu stripu; nekakvi rakursi, gore – dolje, kurci – palci, lijevo i desno, habitus, multiplus...!? Pa zbilja poblesaviš. Ta ne znaš što radiš. I da si malo labilnija ličnost, pakirao bi se put ludnice. E kritika, kritika...“¹⁰⁴

Prvi Maurovićev strip koji je izašao u *Zabavniku* jest „Grob u prašumi“. Radnja stripa smještena je u neistražene prašume Južne Amerike, a govori o misterioznoj smrti Mirka Seljana, hrvatskoga istraživača koji je 1913. nestao na tim prostorima. Smatralo se da su za nestanak krivi indijanski članovi ekspedicije koji su ubili Mirka i ostale članove ekspedicije. Kroz strip možemo naići na razne nespretnosti u scenariju koje dodatno potpiruju stereotipizaciju likova. Bijelci su prikazani kao pažljivija rasa koja lako uočava opasnost i protiv iste se koristi hicima, dok su Indijanci prikazani kao negativci „kojima mora biti jasno da će odgovarati za

svoj zločin”.¹⁰⁵ Može li osoba koja logički i jasno rasuđuje i ne pada pod sugestije i ideološke poruke uživati u ovom stripu? Ako uzmemo u obzir da Maurović u ovaj strip nije unio tipične jake i snažne likove poput Dana ili Staroga Mačka, ako upijemo atmosferu stripa kroz prekrasne južnoameričke pejzaže prepoznat ćemo da su glavni junaci stripa zapravo peruanska prašuma i džungla u noći koje nam je tako vjerno dočarao Maurović. I u tom trenutku možemo u potpunosti uživati u ovom stripu.

Nakon što je prvi broj *Zabavnika* izašao 7. svibnja 1943. godine, uz standardnu postavu stripova, najveći adut predstavljao je strip „Seoba Hrvata” Andrije Maurovića i scenarista Stanka Radovanovića. Strip je izašao na duplerici za razliku od ostalih stripova i bio je najduži strip objavljen u *Zabavniku* sa sveukupno 60 objavljenih tabli stripa. Kako je tema seobe Hrvata došla na stranice *Zabavnika* objašnjava Walter Neugebauer: „Do okvirne ideje došli smo u raspravi u uredništvu. Načisto smo bili da trebamo u listu imati strip koji govori o hrvatskoj povijesti. Našu ideju do kraja je osmislio scenarist Radovanović. I napisao je tekst. Čim je donio prvih nekoliko nastavaka „Seobe Hrvata” znali smo da je pogodio pravu stvar. Tek tad sam pozvao Maurovića i predložio mu posao. Odmah je pristao. Sjećam se kako se Andrija već samom temom oduševio. I svidjelo mu se što će u stripu biti dosta akcije, radnja će se događati u prirodi, u Dalmaciji...u miljeima koji su mu odgovarali.”¹⁰⁶ Tematski dio stripa prati život i pustolovine kneza Radoslava u pokušaju traženja nove domovine za svoj narod od njegove osamnaeste godine do duboke starosti. U stripu su isprepletene neke historijske pretpostavke zajedno s narodnom predajom za koje Radovanović govori da mu je cilj bio stvoriti neku vrstu povijesnoga epa, poput germanskih Nibelunga. Strip je apsolutno prihvaćen od publike, što zbog teme, što zbog odličnoga crteža, ali i Maurovićeve novosti koju je donio u ovaj strip – prvi su puta upotrebljeni balončići za govor.¹⁰⁷ Strip je u *Zabavniku* izlazio sve do 16. broja kada naglo prestaje radi cenzure. Razlog cenzure bio je razgovor Radoslava s kapetanom nakon pomorske bitke s Rimljanima. Iz tog razgovora moglo bi se zaključiti kako su Rimljani Hrvatima poklonili Jadran. Cenzura je stavljena zbog vremenskoga razdoblja u kojem je objavljena ova tabla stripa, u trenucima kada se očekivalo da će Italija potpisati kapitulaciju. Strip se ipak nastavlja s 22. brojem u kojem se ime stripa mijenja u „Knez Radoslav” i s tim imenom i završava u 63. broju *Zabavnika*.¹⁰⁸ Posljednje riječi kneza Radoslava u stripu bile su: „Glavno da se moj san ispunio. Pribavio sam svom narodu krasnu domovinu. Hrvati više nisu samo narod, već i država koja će jačati i vječno postojati na obalama hrvatskog Jadrana.”¹⁰⁹

Koliko je Maurović mario za ideološku poruku ovoga stripa pokazuje njegovo oduševljenje, ne nacionalnom tematikom stripa, već otvorenom mogućnošću za prikaz akcijskih sekvenci kao i prirodnih pejzaža Dalmacije koji su mu bili najmiliji u likovnom izrazu. Maurović nakon ovoga stripa također odlazi u partizane što je još jedan dokaz njegove indiferentnosti prema ideološkim porukama vezenim uz ovaj strip. Što se pak publike tiče, ona je pokazala svoje oduševljenje stripom nakon nagradnoga natječaja objavljenoga u *Zabavniku* u kojem se trebalo izabrati koji bi strip mogao izlaziti nakon „Kneza Radoslava”. Nakon završetka natječaja u tekstu *Zabavnika* piše: „Ogromna većina naših čitatelja traži crtani roman iz dana slavne hrvatske prošlosti.”¹¹⁰ Odabran je strip „Tomislav” s daleko više glasova nego bilo koji drugi strip što pokazuje kako je publika prihvatila spoj povijesnoga epa i vrhunskoga realističnog crteža bez pridavanja prevelike pažnje ideološkim porukama kojima su određeni stripovi protkani. U suštini, teme same po sebi nisu bitne već značenje dobivaju s obzirom na vrijeme u kojem su nastale.¹¹¹

6. Stripovi skrivani ispod školskih klupa (1945. – 1954.)

U pogonu novinske rotacije u Frankopanskoj 6. svibnja 1945. godine tiskan je 103. broj *Zabavnika*. Radnici u pogonu nisu više bili sigurni treba li nastaviti s tiskanjem pošto se ulicama povlače kolone vojske i civila pred partizanskim jedinicama. Rat je gotov i nakon 10 000 primjeraka otisnutoga *Zabavnika* radnici zaustavljaju stroj. Dva dana poslije jedinice Narodnooslobodilačke vojske ušle su u Zagreb.¹¹² Povratak Maurovića iz partizana u Zagreb od samog je početka bio popraćen nizom nesretnih događaja. Osim što je ostao bez garderobe i šetao se ulicama u partizanskoj bluzi, ostao je gotovo sam. Rat mu je oduzeo osobe s kojima je bio najbliži.¹¹³ Jedno poglavlje stripovske povijesti bilo je završeno.

Često se u literaturi spominje da se prvih poslijeratnih dana u Hrvatskoj nije mogao naći strip što nije u potpunosti istina. Nakon rata je zavladała oskudica, a nestašica papira ili tiskarskoga materijala nije bila neuobičajena. Dnevni su listovi postali dosadni i suhoparni s dugim političkim raspravama ili izvještajima s mitinga. Neka zabava se ipak mogla pronaći u određenim listovima i pokrenutim zabavnim izdanjima poput enigmatskoga tjednika *Rebus* ili Zagorkina romana u nastavcima *Republikanci*. Na stranicama *Pionirskih novina* pokrenutih ubrzo po oslobođenju mogao se naći kratak strip o Mickeyu i Paji Patku. Obnovljeno izdanje *Pionira* sadržavalo je ilustriranu priču na cijeloj stranici „Pionir Živko i magarac Sivko“ Zdenka Venturinja. Osim stripa u tom poslijeratnom vremenu, 1945. godine govorilo se i o crtanom filmu. Walter Neugebauer je u okviru Državnoga filmskog preduzeća Demokratske Federativne Jugoslavije izradio dvominutni propagandni film „Svi na izbore“ čime se pozivaju građani da glasaju za Ustavotvornu skupštinu. Kako je animirani film izrađen u skromnim poslijeratovskim uvjetima, nastao je kombinacijom kolaža i animiranoga crteža. Na opće oduševljenje javnosti prikazan je u rujnu na Jelačićevom trgu.¹¹⁴ Časopis *Kerempuh* nastavlja tradiciju stripa i objavljuje karikature i satiričke tekstove na račun prošlih režima. Od stripova na stranicama *Kerempuha* su se mogli pronaći „Radista komsomolac“ Norberta Neugebauera i Alberta Kinerta, „Nasredin-hodža“ i „Zlatni ključić“ Waltera Neugebauera. Sličnu praksu preuzeo je i časopis *Patak* u kojem također surađuju braća Neugebauer i objavljuju stripove na posljednjoj stranici. Časopis *Novi svijet* koji se reklamirao kao popularni tjednik za svakoga, trebao je pomoći novinarima bez priznatoga umirovljeničkog staža. U najavi je stajalo da će sadržavati Zagorkine novele i stripove *Neprijatelj broj 1* i *Mrtvački brod*. Scenarij za *Mrtvački brod* napisao je Marcel Čukli, a izrada je prepuštena Mauroviću. Još jedan strip vrijedan spomena izašao je u nedjeljnom broju *Glasa Slavonije* pod nazivom „Udarnik Ratko“. Tema stripa i osnovna ideja ilegalne antifašističke borbe preuzeta je iz dokumentarnih reportaža o ratnom Zagrebu Josipa Barkovića.¹¹⁵

Nakon dobro prihvaćenoga *Vandrokaša*, a i vrlo popularnoga *Zabavnika*, Walter Neugebauer još nije bio gotov s idejama za list koji bi objedinjavao stripove i zabavno-poučne tekstove. Novi časopis pod imenom *Narodni zabavnik* trebao se pojaviti na tržištu kao privatno izdanje pokrenuto inicijativom skupine građana te ga sa zakonske strane ništa ne bi moglo kočiti. Dogovor je bio da se tiska u Hrvatskom tiskarskom zavodu. Naslovnici bi krasio jedan od junaka Waltera Neugebauera – Srećko iz stripa „Čarobna svjetiljka“. Maurović je započeo s crtanjem nove verzije „Podzemne carice“, a Marcel Čukli priprema scenarije za strip o vitezu Gabinu i priču iz života Legije stranaca. Osim stripova, u listu bi se našli popularno-znanstveni tekstovi o atomskoj energiji i biografija o Michelangelu. No zatraženo odobrenje za izdavanje lista i upis u registar narodnih glasila nije stizalo. Dok je projekt *Narodnog zabavnika* stavljen na čekanje, stav o stripovima i šarenim stranicama opet se promijenio.¹¹⁶

6.1. Crnoberzijanskaerzac-roba

Nakon što je Narodna fronta pobijedila na izborima, a Jugoslavija proglašena republikom (FNRJ), partijski organ za upravljanje agitacijom i propagandom Centralnoga komiteta komunističke Partije Jugoslavije (Agitprop) započinje s usmjeravanjem medijske politike. Sva zabavna izdanja časopisa i magazina najednom su postala neprihvatljiva, a najveća žrtva ideološkoga čišćenja postao je strip. Glavni argument za takav zaokret prema zabavnom tisku potječe iz partijskoga stava da je strip kapitalistička izmišljotina za brzo stvaranje profita i zaglupljivanje masa.¹¹⁷

U *Kerempuhu* je obustavljeno izlaženje stripa „Nasredin-hodža“ i „Zlatni ključić“ uz obrazloženje da je do prekida došlo zbog tehničkih razloga. *Rebus* je zaustavljen zbog navodne nezadovoljavajuće registracije, međutim ustanovilo se da je pravi razlog obustave izlaženje tjednika *Zagonetka* za vrijeme NDH od strane istih izdavača. Urednici i izdavači *Patka* našli su se pred sudom s optužnicom da promiču „malograđanski i pornografski humor“. Časopis *Novi svijet* nije dočekao svoj šesti broj, a Zagorkin roman *Republikanci* s ilustracijama Andrije Maurovića jedva je priveden kraju.¹¹⁸

Borba protiv prodora prozapadnjačkih utjecaja nije stala samo na stripu. Val revolucionarne preobrazbe morao se osjetiti na svakom uglu pa su tako morale biti ošišane sve „tarzan“ frizure, projekcije gangsterskih filmova bile su često prekinute kao i zabave na kojima se plesao boogie-woogie.¹¹⁹

Uskoro su započeli otvoreni napadi na strip u raznim novinskim člancima. Spomenut ću neke od tih članaka za koje smatram da su najznačajniji i koji su definitivno utjecali na minimalno pojavljivanje stripova na stranicama tiskovina jer su predstavljali službeni stav vlasti protiv kojega se nije moglo.

Prve negativne reakcije mogle su se pronaći u časopisu *Mladost* gdje autor članka piše sljedeće: „Većina izdavača i pisaca u staroj Jugoslaviji nisu gledali na to kako će knjige vaspitno djelovati, nego kakvu će zaradu doneti. To je dovelo do pojave bezvredne i štetne kriminalne strip literature. Danas kada se ovom pitanju prilazi s jedne sasvim druge strane, malo se šta od čitavog tog nasleđa može upotrijebiti.“¹²⁰

U članku „Stripliteratura na tržištu“ objavljenom u beogradskom časopisu za književnost i kulturu *Mladost*, književni kritičar Zoran Mišić piše: „Romani u stripu došli su nam zajedno s tzv. gangsterskim filmovima, detektivskim romanima i mnogim drugim predratnim pasijama. Ponikli u zemljama gdje je novinarstvo preuzelo na sebe ulogu da svim mogućim sredstvima (reklamom, tehničkim efektima, pornografijom, senzacijama) „montira“ javno mišljenje i stekne interesovanje čitalaca sa gorućih pitanja koja su se u predvečerje fašističkog rata sve upornije postavljala. Romani u stripu postali su najunosniji i najpogodniji vid protivnarodne publicistike. U tom smislu oni su odraz određenih društvenih tendencija. Stripovi su usrdno popularizovali moralna shvatanja svojih izdavača.“¹²¹

Najopširniji ideološki komentar protiv stripa objavljen je na stranicama *Borbe* 1946. godine, potpisan od strane Jovana Popovića: „Stripovana literatura pokazala se i u našoj novoj narodnoj državi kao vrlo uporan korov koji se ponovno pomalja i pošto je iščupan, a njegovi plantažeri pokazali su se vrlo drski crnoberzijanci. U našoj javnosti već je ukazivano na otrovnost tog narkotičkog druga, čak se sa stripovanom pričom „Tri ugursuza za vrijeme okupacije“ pozabavio i Okružni narodni sud u Beogradu izrekavši pravilnu presudu. No strip time nije sišao sa dnevnog reda, pa ni s prodavačkih tezgi. Industrijalci i proturivači stripa dovijaju se pod novim etiketama i s novim „sadržajem“ prokrijumčare svoj specijalitet – tako da ustvari iza imena odgovornih izdavača naziremo čitav anoniman koncern, koji kalkulirajući dobit već predviđa i eventualni gubitak zbog zabrana. No što je možda još važnije ta crnoberzijanskaerzac-roba još nije naišla na organiziraniji otpor, a njeni fabrikanti

na svjesni bojkot, na kakav u narodnoj državi treba da naiđe svaka crnoberzijanska rabota, pogotovo kad se radi o otrovnoj robi. Čak ima i urednika i ozbiljnih narodno-frontovskih listova koji smatraju da strip treba tolerirati i podržavati jer je „publika navikla na strip“.¹²²

Nakon ovakvih napada i službenog stava Partije prema stripu proizvodnja stripa se smanjila na minimum, no opet nije u potpunosti nestala. Umjesto tipičnoga stripovskog izgleda sada je izlazio u obliku aktualnih političko satiričnih komentara i karikatura u *Kerempuhu*, *Ježu* i *Pioniru*. Nakon neuspjeha u realizaciji *Narodnog Zabavnika* braća Walter i Norbert Neugebauer prelaze u redakciju *Kerempuha* gdje im uspijeva da na stranice časopisa poguraju strip o Tomi Funtašu, debeljuškastom malograđaninu. Strip koji je na stranicama *Kerempuha* izlazio kroz gotovo dvije godine ima zahvaliti i glavnim urednicima lista Fadilu Hadžiću i Veljku Klašterku. Tijekom 1946. godine na posljednjoj stranici *Kerempuha* objavljivan je strip „Petrica Kerempuh u XX vijeku“ koji je u obliku političkoga slikovnog dnevnika pratio zbivanja i političke aktualnosti u svijetu.¹²³ Zahvaljujući njihovoj upornosti strip je još jednom preživio teško razdoblje.

Za vrijeme takve stripovne suše Andrija Maurović crta reklamne plakate s prigodnim propagandnim sadržajem, reklamne plakate za prve domaće filmove i turistička poduzeća te izrađuje velik broj čestitki za Novu godinu i blagdane.¹²⁴

6.2. Horizont

Nakon sukoba sa SSSR-om i Rezolucije Informbiroa čvrsti partijski stavovi o „crnoberzijanskojercac-robi“ malo po malo popuštaju. Stripovi su izborili svoj prostor na stranicama pionirskih i omladinskih listova. Na stranicama *Pionirske zastave* 1. veljače 1950. godine pojavila se strip-traka „Zimski raspust žurno hita, a da đake ne pita“. Nedugo potom se javlja i Maurović sa stripom iz pionirskoga života „Mimo i njegova četa“. Godina 1951. sudbonosna je za ponovnu obnovu i uspostavu nacionalne produkcije stripa jer su se u čak tri lista pojavili prvi nastavci domaćih stripova. U „Ilustriranom Vjesniku“ pojavio se strip karikaturnoga izražaja Waltera i Norberta Neugebauera, „Zakopano blago“, u *Omladinskom borcu* pojavio se strip u nastavcima „Vuna Kičo, orasi Mičo“ Vladimira Delača, a u *Horizontu* Maurovićev strip „Meksikanac“ crtan prema romanu Jacka Londona.¹²⁵ Najveću popularnost izazvao je upravo Maurovićev strip pa se iz toga razloga i često pamti kao prvi domaći strip 50-ih godina prošloga stoljeća. „Meksikanac“ je bio prvi strip za koji je sam Maurović pripremao scenarij, a tema, odlično pogođena i ideološki prikladna, govori o mladom Meksikancu koji pristaje na borbu u ringu kako bi pobjedom došao do novaca za podizanje revolucije. Kada se pojavio u prodaji, list je bio rasprodan u nekoliko sati, svih petnaestak tisuća primjerka.¹²⁶ U uvodniku prvoga broja *Horizonta* navedeno je: „Ovaj omladinski list, pojavljuje se na listi želja i stremljenja mladih ljudi, da se što više upozna s našim i stranim kulturnim stvaranjem, sa našim i stranim novostima i dostignućima iz nauke i tehnike. List ima zadaću da govori o svakodnevnim događajima i pojavama koje se zbivaju među nama, a isto tako i o našim htijenjima i traženjima pa i našim pogreškama.“¹²⁷ Sadržaj *Horizonta* bio je raznolik pa se u njemu osim stripa moglo pronaći i nekoliko foto-reportaža, dvije stranice posvećene nauci i tehnici, a iz *New York Timesa* je prenesen tekst dopisnika iz Jugoslavije Gorgea Barreta o Edvardu Kardelju, šefu jugoslavenske delegacije na zasjedanju Generalne skupštine Ujedinjenih naroda. Objavljen je i tekst o crtanom filmu kao propagandnom sredstvu i nekoliko sportskih tema. Prvi urednik *Horizonta*, a ujedno i inicijator ponovnoga objavljivanja stripova bio je smijenjen s mjesta urednika nakon 13. broja časopisa. O suradnji s Maurovićem napominje: „Maurović je za mene i moju generaciju, rođenu u drugoj polovici 20-ih godina, bio pojam stripa. Pratili smo ga

prije rata u *Oku*, *Mickey zabavniku*, a za vrijeme NDH i rata u *Zabavniku*. I kada smo se u redakciji dogovorili da krenemo sa stripom, logično da smo se upravo njemu obratili s molbom za suradnju. Omladinsko rukovodstvo je podržalo našu ideju za strip, dok su drugi bili prilično rezervirani. I Maurović je u početku bio suzdržan, pa i skeptičan. Nije vjerovao da će nam dozvoliti da duže vrijeme objavljujemo stripove. Kad je shvatio da strip ipak ide, zdušno se posvetio poslu.¹²⁸ Iako je „Meksikanac“ izazvao oduševljenje publike i čitatelja, nije izazvao isto kod agitpropovskih struktura. Već se dva mjeseca nakon objave stripa pojavila kritika u tjedniku *Naprijed*, glasilo Komunističke partije Hrvatske. Autor kritike, potpisan inicijalima V.L. nije bio zadovoljan estetskom kvalitetom i poučnošću „Meksikanca“, ali u isto vrijeme daje zeleno svjetlo pojavi stripa i crtače naziva umjetnicima. Autorova kritika, ali u isto vrijeme i podrška mediju stripa činila se nevjerojatnom s obzirom na to da je izašla na stranicama službenoga partijskog glasila: „Gledajući s te strane moglo bi se stripu „Meksikanac“ prigovoriti što tekst po svojoj kvaliteti ne zvuči ni malo bolje, unatoč tome što se oslanja na Jacka Londona, od predratnih šund tekstova. To međutim ne znači da strip u takvom smislu treba odbaciti i da ne treba postojati da se što više usavršava.“¹²⁹

Do rujna 1953. godine u *Horizontu* je objavljeno devet Maurovićevih stripova. Kako je redakcija *Horizonta* poticala čitatelje da sami biraju teme i žanrove opet se nakon dugo vremena stripovska produkcija može pohvaliti s raznolikim sadržajem. Maurovićeva stripografija u *Horizontu* tako obuhvaća stripove „Meksikanac“, „Opsada“, „Tri dječaka“, „Cvijet u kamenu“, „Baš – čelik“, „Jahač usamljene zvijezde“, „Jahač rumene kadulje“ te „Otmica i pravda u Wagon Gapu“ s kojim se Maurović oprostio s čitateljima u *Horizontu*.¹³⁰ Neke od stripova koji su objavljeni u *Horizontu* Maurović nije dovršio i crtanje su preuzeli drugi crtači. Upravo 50-ih godina Maurović obolijeva zbog neurednoga načina života i liječnik ga savjetuje da se mora ostaviti nikotina i alkohola što će kasnije dovesti do njegova asketskoga načina života i odricanja od svih poroka.¹³¹

List *Horizont* svoje je zadnje stranice okretao 1953. godine kada je ukinut odlukom Centralnoga komiteta Narodne omladine Hrvatske. Određena je i redovna likvidacija cijeloga poduzeća *Horizont* s objašnjenjem deficita listova koje izdaju.¹³²

7. Plave godine hrvatskog stripa

Uspješni pothvat *Horizonta* potaknuo je i ostale novinske kuće da krenu u izdavanje zabavnih tjednika. *Vjesnik* na čelu s novinarom Franom Barbierijem započinje s izdavanjem *Vjesnikovog zabavnog tjednika*. List je sadržavao 8 strana zabavnog sadržaja i izlazio je jednom tjedno. Nažalost, izašlo je samo 9 brojeva jer se nalogom ondašnjega ministra prosvjete Hrvatske, Miloša Žanka, list morao ukinuti.¹³³ Upornost za izdavanjem zabavnoga tjednog magazina ne prestaje ukinućem toga zabavnog magazina. Već tri i pol mjeseca poslije pojavljuje se *Vjesnikov zabavnik – Petko* s napomenom redakcije čiji je cilj bio „omekšati“ cenzore: „Djeco! Roditelji! Pedagozi! Od ovog broja „Vjesnikov zabavnik - Petko“ izlazi u sadržajno izmijenjenom izgledu. Posvećen u prvom redu omladini, ovaj list do sada nije uvijek svojim materijalom ispunjavao one zahtjeve koje današnji odgoj ima u vidu. Često se potkradao neki strip kojega je sadržaj bio besmislen ili improviziran, a bilo je i u tekstu takvog materijala.“¹³⁴

Najveći uspjeh nakon *Zabavnika* i *Horizonta* ipak je imao *Plavi vjesnik*. Po njemu je čak nazvano to razdoblje uspješne strip produkcije – Plave godine. Prvi broj *Plavog vjesnika* izašao je 1. listopada 1954. godine. Tjedno je izdanje u početku izlazilo svakoga petka, potom svakoga četvrtka sa zadnjim 970. brojem izašlim

1973. godine. Najznačajnije i najplodnije razdoblje *Plavog vjesnika* bilo je od kraja 50-ih do sredine 60-ih godina, kada je urednik lista bio Nenad Brixly koji je realizirao oko 130 stripova, a za svoj doprinos stripu dobio je i nagradu „Andrija“. Uspješnosti ovoga lista, osim stripova, pridonijelo je objavljivanje kvalitetnih tekstualnih priloga poput članaka iz povijesti, znanosti i umjetnosti, putopisnih reportaža, romana i priča u nastavcima. List je također odlično surađivao s publikom, uvažavajući ideje i mišljenja koje su čitatelji mogli iznositi u kontakt-rubrikama. Za dio popularnosti zaslužno je i poboljšanje tehnike štampanja, uvođenje koloriranih stranica, dvobojnoga i trobojnoga tiska. Prelazak na kolorirani tisak dogodio se 1959. godine, kada se na naslovnici pojavljuje „Den Deri – pilot budućnosti“ britanskoga autora Franka Hampsona, čime je postao i zaštitnim znakom lista. Velika se pažnja posvetila stranoj produkciji sa stripovima poput „Princa Valianta“, „Bricka Bradforda“, „Cocco Billa“ i sveprisutnoga „Mickeya Mousea“, no ono što je najviše privlačilo publiku bili su stripovi domaćih autora. Na početku su postavu činili samo braća Neugebauer kojima se 1955. godine pridružuje Maurović, a potom i Radilović. Kasnije se suradnja proširila i na ostale velikane stripa poput Žarka Bekera, Borivoja Dovnikovića, Vladimira Delača, Zdenka Svirčića, Otta Reisingera i Zlatka Grgića.¹³⁵ *Plavi vjesnik* bio je posljednji list u kojem je Maurović surađivao. Na stranicama lista bilo je objavljeno ukupno 13 Maurovićevih stripova prema scenarijima trojice autora – Norberta Neugebauera, Rudija Aljinovića i Sime Dubajića: „Hajdučka pjesma“, „Kišova zagonetka“, „Biser zla“, „Djevojka sa Sijere“, „Rankov odred“, „Uglomi, gospodar pećine“, „Čuvaj se senjske ruke“, „Brod buntovnika“, „Posljednja petorica“, „Tajanstveni kapetan“, „Blago Fathive“, „Povratak Starog Mačka“ i „Stari Mačak“. Prema jednom intervjuu objavljenom u časopisu *Yu strip* iz 1979. godine, Maurović komentira svoje stripove iz *Plavog vjesnika* govoreći da su mu jedni od dražih jer su objavljeni u boji. Također napominje da je to bila njegova ideja nakon što je štampa u koloru postala popularna. Kao najdraže stripove izašle tih plavih godina izdava „Biser zla“, „Djevojka sa Sijere“ i „Čuvaj se senjske ruke“, kao i ostatak njegovih stripova u boji. O smanjenoj popularnosti novih verzija stripova „Starog Mačka“ objavljenima u *Plavom Vjesniku* komentira: „Da, to je Aljinović pisao. Ta „renesansa“ Starog Mačka nije uspjela. Zašto? Jer se prekasno „rodio“. Više nije bilo konja. Tehnika se za to vrijeme razvila, onda je on na konju bio malo smiješan, pa nije upalilo. Nije upalilo...“¹³⁶

Gotovo svi koji su surađivali s Maurovićem u *Plavom vjesniku* sjećaju se kako je Maurović, nakon velikoga zaokreta u načinu života, dolazio u redakciju „Plavca“ na drugom katu u dvorištu Frankopanske 12 s posebno izrađenim širokim cipelama i prevelikim odijelom. Netko je čak komentirao kako Maurović izgleda kao da je pušten iz zatvora nakon odležane dugogodišnje kazne pa sad nosi ono u čemu je stigao u zatvor. Nenad Brixly opisao je jedan Maurovićev posjet redakciji: „Bez riječi bi stavio na stol smotak papira, i kad smo ga raširili, iz njega bi ispale stranice za stranicama gotovog, već završenog stripa, najčešće u boji. Čitava izložba umjetničkih djela! No! Zadovoljno se osvrtao oko sebe. Kako ti se sviđa? Zar smo mogli naći zamjerke našem najvećem strip umjetniku? Divili smo se najnovijoj epizodi i unaprijed strepili hoće li tiskara obaviti posao kako treba, hoće li bojama kojima raspolaže moći izvući nijanse iz Andrijinih radova.“¹³⁷

Nakon 1966. godine sve se više autora iz *Plavog vjesnika* okušava u drugim oblicima umjetničkoga izražavanja zanemarujući strip. Krivnja se može djelomično prebaciti na politiku *Plavog vjesnika* jer se sve više prostora posvećuje tinejdžerskim temama. Do kraja desetljeća za „Plavac“ su radili samo Vladimir Delač, Maurović, Aljinović i Radilović. Posljednji broj „Plavca“ izašao je 1973. godine ostavljajući iza sebe galeriju likova koji su godinama oduševljavali čitavu jednu generaciju.¹³⁸

8. Zaključak

Strip se mora iznova dokazivati i boriti da postane priznatim oblikom umjetnosti. Povezuje ga se sa žutim tiskom i materijalom namijenjenom prvenstveno mlađoj populaciji. Najveća zamjerka, a ujedno i argument za osporavanje umjetničkoga izražaja stripa jest njegova nedefinirana forma između slikarstva i književnosti. Strip je za neke teoretičare i povjesničare umjetnosti hibridna vrsta više umjetničkih izražaja koja zbog svoje povezanosti s masovnim medijima i žutom štampom gubi na težini umjetničkih ostvarenja.¹³⁹ Zamjera mu se na trivijalnosti kojoj se umjetnost počela okretati pojavom robe široke potrošnje te industrije zabave s kojom je strip postao usko povezan.

Strip je kao nova pa tako i marginalizirana umjetnost pokazao različite funkcije i uloge u društvu 20. stoljeća, ponajviše kao sredstvo zabave i rasonode, propagandni materijal i edukacijsko sredstvo. Bio on popularan kod publike ili neprihvaćen kao „prijetnja pismenosti nacije“ on je ipak sveprisutan, a njegov utjecaj na kulturu ne može se zanemariti. Gotovo cjelokupan umjetnički pokret, pop-art, svojim stilom te upotrebom forme i simbola svojstvenih stripovima svjedoči o važnom utjecaju stripa na umjetnost. Osim na umjetnike pop-art pokreta, strip je utjecao i na slikare različitih slikarskih pravaca, kao i na redatelje te filmsku umjetnost. Tako je Pablo Picasso u američkim novinama sa stripovima pronašao inspiraciju za svoj rad „Snovi i laži Franca“, a velik broj tehnika koje su kasnije dobile epitet „filmske“ zapravo potječu od stripa, poput montaže kadrova i upotrebe različitih perspektiva prilikom snimanja.¹⁴⁰ Osim tehnika kadriranja, strip je filmu posudio i svoje najpopularnije likove: Flasha Gordona, Princa Valianta, Supermana, Batmana i još cijeli spektar likova posuđenih iz DC i Marvel svijeta.

Strip je prošao dug put do potpune afirmacije statusa i važnosti kakve ima danas. Forma slike i teksta koja je započela nevino kao kratka šala i zabava na stranicama prvih zabavnih listova postala je sredstvo za širenje ideologije i propagandnih stavova ovisno o režimu, vlasti i vremenskom periodu u kojem se pojavio. Nakon što je uviđena prednost medija koji je mobilan i koji pokriva velik broj ljudi odjednom, nije trebalo dugo da se ta prednost iskoristi. Kroz svoje istraživanje o povijesti stripa prikazala sam više situacija u kojima se strip iskoristio kao propagandno sredstvo, situacije u kojima je bio zabranjivan i u kojima ga je prekrila cenzura.

Najveći doprinos razvoju hrvatskoga stripa ostvario je Andrija Maurović. Teško je objasniti i razumjeti kakav su fenomen predstavljali Maurovićevi stripovi objavljeni tridesetih godina prošloga stoljeća. I dok su američko tržište preplavili stripovi sa superjunacima, Maurović je stvorio svoj potpuno nov stil i izražaj ne mareći za američke trendove i tipične glavne junake i time ostvario pun pogodak! Stripovi su mu bili i više nego dobro primljeni kod publike. Za to je bio zaslužan njegov vrlo realističan crtež, interesantni i drugačiji scenariji te odbijanje da se prikloni trendovima koji njemu nisu odgovarali. Često je ponavljao kako mu je crtanje stripova predstavljalo samo posao, kako se iscrpio crtajući ih, no Maurović se kroz razgovore često obrušavao na razne stvari, mijenjajući svoje mišljenje u hipu sekunde. U jednom trenutku je nešto valjalo, dok u drugom više nije. Mišljenja sam da je kroz svoju kritiku i galamu više želio šokirati i izazvati nevjericu kod sugovornika. Maurović je volio svoje stripove i likove u njima. Kada je prikazao smrt Dana, mladića iz stripa „Trojica u mraku“ plakao je zbog njegove sudbine, poistovjećivao se sa Starim Mačkom, a u trenucima kada je tvrdio da se ostavio crtanja i prihvatio slikanja izradio je erotске stripove, što znači da se stripovske forme nije ostavio ni pred kraj života.

Stripovi u Hrvatskoj, za vrijeme njihove najveće popularnosti, od trenutka kada je objavljena „Vjerenica mača“ pa sa zadnjim Maurovićevim stripovima u *Plavom*

vjesniku prošli su pohvale i pokude. Svako je novo razdoblje nosilo i novo breme. U svakom razdoblju bilo je zabranjivanoga i cenzuriranoga. U samim počecima Maurović u stripove unosi neke od komunističkih elementa, što je već navedeno i prikazano u primjerima stripova poput „Podzemna carica“ i „Ljubavnica s Marsa“. Za vrijeme NDH bili su zabranjivani stripovi avanturističkoga i pustolovnoga sadržaja, a ako se željela izbjeći pretjerana cenzura, naglasak je trebao biti stavljen na nacionalne teme. To možemo vidjeti na primjerima stripova „Seoba Hrvata“ i „Tomislav“. Ni poslijeratne godine nisu bile obilježene kao „dobre godine za strip“. Strip-magazini optuživani su da promiču „malograđanski i pornografski humor“. Otvorenih napada na strip nije nedostajalo u raznim novinskim člancima. Napadi i neprijateljsko raspoloženje nisu se ticali samo stripova. U kategoriju neprimjerenoga potpala je većina zapadnjačke mode. Strip se ipak lagano počinje stabilizirati i dobiva više prostora i sloboda nakon sukoba sa SSSR-om i Rezolucije Informbiroa. Strip, dakle, nikad nije nestao. U svakom, pa i najtežem vremenskom razdoblju bio je prisutan da humorom i pustolovinama oboji dan svim vjernim čitateljima. Najsimpatičniji i najzanimljiviji mi je primjer „Mickeya Mousea“, stripa koji je bio prisutan u Hrvatskoj kroz sve godine, od kada se prvi puta pojavio na stranicama naših novina. Kada su svi stripovi zabranjeni, Mickey se i dalje smiješio sa stranica listova. Iako je pretrpio nekoliko cenzura, uporno se držao kako u listovima izašlim za vrijeme NDH, tako i u partizanskim listovima i listovima u obje Jugoslavije.

Kako se Maurović kao crtač stripa snalazio u ovom za strip popularnom, ali i burnom razdoblju? Kao što sam već navela u ovom istraživanju, Maurović, iako je volio svoje stripove, znao je da je cilj stvoriti proizvod zanimljiv publici, a onda iz toga također zaraditi. Volio je crtati i volio je svoje likove, ali kao što sam objasnila u poglavlju „Strip i ideologija“, ako se trebalo na trenutak prilagoditi i zakamuflirati, Maurović bi nekad pristao i na kompromise. Nije mario za ideološku poruku koja je trebala biti sadržana negdje na stranicama stripa, već se oduševljavao mogućnošću da će u novim stripovima imati prostora za crtanje pejzaža, ali isto tako i akcijskih prizora koje je najviše volio.

9. Bibliografija:

Monografije:

Aljinović, Rudi, Mladen Novaković. *Kad je strip bio mlad: prilozi za povijest hrvatskog stripa*. Zagreb, 2012.

Draganić, Slavko, Zdravko Zupan. *Istorija jugoslavenskog stripa*. Novi Sad, 1986.

Dulibić, Frano, Darko Glavan. *Andrija Maurović: poznato i nepoznato*. Zagreb, 2007.

Goldstein, Ivo. *Hrvatska: 1918 – 2008*. Zagreb, 2008.

Novak, Božidar. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb, 2005.

Pavičić, Snježana. *Stari mačak u NOB-i: izložba Andrije Maurovića u Muzeju revolucije naroda Hrvatske 14. svibanj – 14. srpanj 1986*. Zagreb, 1986.

Vojinović, Aleksandar. *Andrija Maurović: Prorok Apokalipse*. Zagreb, 2007.

Članci iz zbornika radova:

- Aljinović, Rudi. „Sveprisutni ‘fahmajstor’“. U: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 245-259.
- Đukanović, Zoran. „Kroz prašumu i zatim pustinju“. U: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 269-273.
- Fuis, Franjo Martin. „Od zamisli do ostvarenja suvremenog novinskog strip-romana“. U: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 17-21.
- Glavan, Darko. „Andrija Maurović od umjetnosti do stripa i natrag“. U: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 192-201.
- _____. „Život uložen u strip“. U: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 54-57.
- Hanzlovsky, Mladen. „Fantastika i vizionarnost stripa“. U: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 89-91.
- _____. „Strip, Maurović i mi“. U: *Maurović*, ur. Ljerka Šibenik, (Zagreb, 1977.).
- Horvat-Pintarić, Vera. „Andrija Maurović: Strip i akciona tehnika pogleda“. U: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 159-169.
- Krulčić, Veljko. „O stripu, 45 godina zabranjenom“. U: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 218-228.
- Krulčić, Veljko. „Kako su *Horizont* i Andrija Maurović pobijedili Mošu Pijadu i Jovana Popovića.“ *Meksikanac i drugi stripovi iz Horizonta*. Zagreb, 2009. str. 93-108.
- Lasić, Stanko. „Remek djelo koje u stripu nitko nije dostigao“. U: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 230-237.
- Mišak, Krešimir. „Vruće sličice stripovskog maga“. U: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 439-440.
- Pašiček, Milivoj. „Trojica u mraku, četvrti u zraku“. U: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 40-43.
- Rustemagić, Ervin. „‘Otac’ našeg stripa“. U: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 46-52.
- Tonković, Tihomir. „Strip i ideologija“. U: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 210-216.
- Zupan, Zdravko. „Doajen domaćeg stripa“. U: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 130-134.

Članci iz časopisa:

- Aljinović, Rudi. „Mlado doba stripa“. *Strip revija Večernjeg lista* 42 (2017), str. 6-9.
- _____. „Mlado doba stripa“. *Strip revija Večernjeg lista* 43 (2017), str. 6-19.
- _____. „Strip u Hrvatskoj 1941. – 1945“. *Strip revija Večernjeg lista* 6 (2011), str. 33-85.
- _____. „ZABAVNIK (1943. – 1945.): Tračak vedrine u tmurnom vremenu“. *Strip revija Večernjeg lista* 7 (2011), str. 46-84.
- _____. „Kronika jednog preuranjenog starta“. *Strip revija Večernjeg lista* 2 (2009), str. 18-22.
- Bogdanović, Žika. „RipKirby: Um, pištolj i mussicac-lassica“. *Strip revija Večernjeg lista* 16 (2015), str. 5-6.
- Eco, Umberto. „Industrija nostalgije“. *Strip revija Večernjeg lista* 39 (2016), str. 4.
- Novaković, Mladen. „Hal Foster: Otac pustolovnog stripa.“ *Strip revija Večernjeg lista* 4 (2013), str. 4-8.
- _____. „Prvi kostimirani junak u stripu“. *Strip revija Večernjeg lista* 7 (2011), str. 2.
- _____. „Svemirska bajka ili zašto volimo Flasha Gordona“. *Strip revija Večernjeg lista* 9 (2012), str. 9-11.
- _____. „Dan kada se dogodio strip“. *Strip revija Večernjeg lista* 14 (2014), str. 5-41.
- Zupan, Zdravko. „66 plodnih godina“. *Strip revija Večernjeg lista* 4 (2010), str. 12-16.

Internetske stranice:

Aljinović, Rudi. „Maks i Maksić“. *Stripforum* (2009)
<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/1-generacija/maks-i-maksic/> (posjet 15. listopada 2017.)

_____. „Gospodin Alfonz“. *Stripforum*(2009)
<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/1-generacija/gospodin-alfonz/>(posjet 14. listopada 2017.)

_____. „Mali Ivica“ *Stripforum* (2009)
<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/1-generacija/mali-ivic/> (14. listopada 2017.)

_____. „Režimsko ‘ne’ zabavniku“. *Stripforum*
<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/rezimsko-ne-zabavniku/> (posjet 23. studenog 2017.)

_____. „Dječji strip u NDH“. *Stripforum*
<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/djecji-strip-u-ndh/>(posjet 23. studenog 2017.)

_____. „Humoristični i zabavni listovi u NDH“. *Stripforum*
<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/humoristicki-i-zabavni-listovi-u-ndh/>(posjet 23. studenog 2017.)

_____. „Domobranska jutra u ruskoj stepi“. *Stripforum*
<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/domobranska-jutra-u-ruskoj-stepi/>(posjet 23. studenog 2017.)

_____. „Bojna lira Pionira“ *Stripforum*
<http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/bojna-lira-pionira/>(posjet 14. prosinca 2017.)

Butković,Lidija.„Plavi Vjesnik“. *Stripforum*
<http://www.stripforum.hr/leksikon/magazin/plavi-vjesnik/> (posjet 23. studenog 2017.)

„Buffalo Bill'sWild West Show opens“.
<http://www.history.com/this-day-in-history/buffalo-bills-wild-west-show-opens>(posjet 6. studenog 2017.)

Cohn, Neil. „Razbijanje definicije stripa: odvajanje kulturalnog od strukturalnog u stripu“. *Zarez*
<http://www.zarez.hr/clanci/razbijanje-definicije-quotstripaquot-odvajanje-kulturalnog-od-strukturalnog-u-quotstripuquot> (posjet 22. kolovoza 2017.)

„Fantom (2008)“. *Stripovi.com*
<http://www.stripovi.com/enciklopedija/strip/fan/fantom/> (posjet 10. listopada 2017.)

„Internet Movie Database“.
<http://www.imdb.com/name/nm0594291/> (posjet 6. studenog 2017.)

„TheYellowKid on thePeperStage“.
<http://xroads.virginia.edu/~MA04/wood/ykid/intro.htm>(posjet 4. rujna 2017.)

Bilješke

- 1 Aleksandar Vojinović, *Andrija Maurović: Prorok Apokalipse* (Zagreb, 2007), 24.
- 2 Isto, 27.
- 3 Frano Dulibić i Darko Glavan, *Andrija Maurović: poznato i nepoznato*(Zagreb, 2007), 11.
- 4 Vojinović, *Andrija Maurović*, 33.
- 5 Isto.
- 6 Isto, 149.
- 7 Krešimir Mišak, „Vruće sličice stripovskog maga“, u: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 439–442.
- 8 Vojinović, *Andrija Maurović*, 183.
- 9 Dulibić i Glavan, *Andrija Maurović*, 20.
- 10 Isto, 28.
- 11 Isto, 25.
- 12 Isto, 31.
- 13 Isto, 38.
- 14 Isto, 42.
- 15 Isto.
- 16 Vojinović, *Andrija Maurović*, 140.
- 17 Dulibić i Glavan, *Andrija Maurović*, 44.
- 18 Božidar Novak, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću* (Zagreb, 2005), 71.
- 19 Isto.
- 20 Mladen Novaković, „Dan kada se dogodio strip“, *Strip revija* 14 (2014), str. 5-41.
- 21 Isto, str. 5-41.
- 22 Dulibić i Glavan, *Andrija Maurović*, 48.
- 23 Mladen Hanzlovsky, „Strip, Maurović i mi“, u: *Maurović*, ur. Ljerka Šibenik (Zagreb, 1977).
- 24 Vojinović, *Andrija Maurović*, 57.
- 25 Mladen Novaković, „Dan kada se dogodio strip“, *Strip revija* 14 (2014), str. 5-41.
- 26 Mladen Hanzlovsky, „Fantastika i vizionarnost stripa“ u: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 89-91.
- 27 Isto, 90.
- 28 Tihomir Tonković, „Strip i ideologija“, u: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str.210-216.
- 29 Dulibić i Glavan, *Andrija Maurović*, 57.

- 30 Stanko Lasić, „Remek djelo koje u stripu nitko nije dostigao“, u: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 230-237.
- 31 Dulibić i Glavan, *Andrija Maurović*, 54.
- 32 Milivoj Pašiček, „Trojica u mraku, četvrti u zraku“, u: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 40-43.
- 33 Ervin Rustemagić, „Otac' našeg stripa“, u: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 46-52.
- 34 Lasić, „Remek djelo koje u stripu nitko nije dostigao“, 234.
- 35 Vojinović, *Andrija Maurović*, 64.
- 36 Slavko Draganić i Zdravko Zupan, *Istorija jugoslavenskog stripa* (Novi Sad, 1986), 69.
- 37 Aljinović, „Sveprisutni 'fahmajstor“, 251.
- 38 Draganić i Zupan, *Historija jugoslavenskog stripa*, 70.
- 39 Vojinović, *Andrija Maurović*, 78.
- 40 Aljinović, „Sveprisutni 'fahmajstor“, 252.
- 41 Isto.
- 42 Vojinović, *Andrija Maurović*, 80.
- 43 Franjo Martin Fuis, „Od zamisli do ostvarenja suvremenog novinskog strip-romana“, u: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 17-21.
- 44 Draganić i Zupan, *Historija jugoslavenskog stripa*, 34.
- 45 Isto.
- 46 Isto, 38.
- 47 „Buffalo Bill's Wild West Show Opens“, <http://www.history.com/this-day-in-history/buffalo-bills-wild-west-show-opens> (posjet 6. studenog 2017.)
- 48 „Internet Movie Database“, <http://www.imdb.com/name/nm0594291/> (posjet 6. studenog 2017.)
- 49 Vera Horvat-Pintarić, „Andrija Maurović: strip i akciona tehnika pogleda“, u: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 159-169.
- 50 Darko Glavan, „Život uložen u strip“, u: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 54-57.
- 51 Aljinović, „Sveprisutni 'fahmajstor“, 253.
- 52 Isto, 254.
- 53 Hanzlovsky, „Strip, Maurović i mi“.
- 54 Vojinović, *Andrija Maurović*, 62.
- 55 Horvat-Pintarić, „Andrija Maurović: strip i akciona tehnika pogleda“, 161.
- 56 Darko Glavan, „Andrija Maurović od umjetnosti do stripa i natrag“, u: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 192-201.
- 57 Horvat-Pintarić, „Andrija Maurović: strip i akciona tehnika pogleda“, 166.
- 58 Prema talijanskoj riječi fumo = dim. Način u slikarstvu gdje se postiže efekt prozirnog vela izjegavanjem oštrih obrisa. U ovom slučaju to je postignuto na Maurovićevim crno-bijelim slikama.
- 59 Glavan, „Andrija Maurović od umjetnosti do stripa i natrag“, 197.
- 60 Horvat-Pintarić, „Andrija Maurović: Strip i akciona tehnika pogleda“, 160.
- 61 Vojinović, *Andrija Maurović*, str. 87-88.
- 62 Rudi Aljinović, „Mlado doba stripa“, *Strip revija Večernjeg lista* 42 (2017), str. 6-9.
- 63 Vojinović, *Andrija Maurović*, str. 89-91.
- 64 Draganić i Zupan, *Istorija jugoslavenskog stripa*, 72.
- 65 Rudi Aljinović, „Mlado doba stripa“, *Strip revija Večernjeg lista* 43 (2017), str. 6-19.
- 66 Isto, str. 6-19.
- 67 Vojinović, *Andrija Maurović*, 94.
- 68 Isto, 95-96.
- 69 Draganić i Zupan, *Historija jugoslavenskog stripa*, 76.
- 70 Isto, 85-88.
- 71 Ivo Goldstein, *Hrvatska: 1918 - 2008* (Zagreb, 2008), 209.
- 72 Vojinović, *Andrija Maurović*, 113.
- 73 Isto, 115.
- 74 Isto.
- 75 Isto, 116.
- 76 Goldstein, *Hrvatska: 1918 - 2008*, 279.
- 77 Vojinović, *Andrija Maurović*, 117.
- 78 Rudi Aljinović, „Strip u Hrvatskoj 1941. – 1945.“, *Strip revija Večernjeg lista* 6 (2011), str. 33-85.
- 79 Rudi Aljinović, „Režimsko 'ne' Zabavniku“, <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/rezimsko-ne-zabavniku/> (posjet 20. listopada 2017.)
- 80 Rudi Aljinović, „Dječji strip u NDH“, <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/djecji-strip-u-ndh/> (posjet 20. listopada 2017.)
- 81 Isto.
- 82 Aljinović Rudi, „Bojna lira Pionira“, <http://www.stripforum.hr/leksikon/povijest-hr-stripa/od-1941-do-1945/bojna-lira-pionira/> (posjet 16. studenog 2017.)
- 83 Rudi Aljinović, „ZABAVNIK (1943 – 1945): Tračak vedrine u tmurnom vremenu“, *Strip revija Večernjeg lista* 7 (2011), str. 33-85.
- 84 Isto, str. 33-85.
- 85 Isto, str. 33-85.
- 86 Isto, str. 33-85.
- 87 Vojinović, *Andrija Maurović*, 121.
- 88 Aljinović, *Zabavnik, (1943 – 1945): Tračak vedrine u tmurnom vremenu*, *Strip revija Večernjeg lista* 7 (2011), str. 33-85.
- 89 Isto, str. 33-85.
- 90 Isto, str. 33-85.
- 91 Isto, str. 33-85.
- 92 Snježana Pavičić, *Stari mačak u NOB-i: izložba Andrije Maurovića u Muzeju revolucije naroda Hrvatske 14. svibanj – 14. srpanj 1986.* (Zagreb, 1986)
- 93 Vojinović, *Andrija Maurović*, 124.
- 94 Isto, 123.
- 95 Isto, 124-126.
- 96 Isto, 124.
- 97 Isto, 130.
- 98 Isto, 131.
- 99 Pavičić, *Stari mačak u NOB-i: izložba Andrije Maurovića u Muzeju revolucije naroda Hrvatske 14. svibanj – 14. srpanj 1986.* (Zagreb, 1986)
- 100 Isto.
- 101 Isto.
- 102 Vojinović, *Andrija Maurović*, 132.
- 103 Isto, 135.
- 104 Zoran Đukanović, „Kroz prašumu i zatim pustinju“, u: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 269-273.
- 105 Isto, 271.
- 106 Veljko Krulčić, „O stripu, 45 godina zabranjenom“, u: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 218-228.
- 107 Isto, 221.
- 108 Vojinović, *Andrija Maurović*, 119-120.
- 109 Tonković, „Strip i ideologija“, 212.
- 110 Krulčić, „O stripu, 45 godina zabranjenom“, 225.

- 111 Tonković, „Strip i ideologija“, 212.
- 112 Rudi Aljinović, (2009) „Kronika jednog preuranjenog starta“, *Strip revija Večernjeg lista* 2, str. 18-22.
- 113 Vojinović, *Andrija Maurović*, 138.
- 114 Aljinović, „Kronika jednog preuranjenog starta“, str. 18-22.
- 115 Isto, str. 18-22.
- 116 Isto, str. 18-22.
- 117 Isto, str. 18-22.
- 118 Isto, str. 18-22.
- 119 Isto, str. 18-22.
- 120 Zdravko Zupan, „66 plodnih godina“ *Strip revija Večernjeg lista* 4 (2010), str. 12-16.
- 121 Aljinović, „Kronika jednog preuranjenog starta“, str. 18-22.
- 122 Isto, str. 18-22.
- 123 Isto, str. 18-22.
- 124 Vojinović, *Andrija Maurović*, 140.
- 125 Krulčić, V. Kako su *Horizont* i Andrija Maurović pobijedili Mošu Pijadu i Jovana Popovića. U: Krulčić, V., ur., Meksikanac i drugi stripovi iz Horizonta. Zagreb: Vedis. Str. 93 -108.
- 126 Vojinović, *Andrija Maurović*, 141-142.
- 127 Krulčić, V. Kako su *Horizont* i Andrija Maurović pobijedili Mošu Pijadu i Jovana Popovića. U: Krulčić, V., ur., Meksikanac i drugi stripovi iz Horizonta. Zagreb: Vedis. Str. 93 -108.
- 128 Isto, str. 93. -108.
- 129 Isto, str. 93. -108.
- 130 Isto, str. 93-108..
- 131 Vojinović, *Andrija Maurović*, 149.
- 132 Krulčić, V. Kako su *Horizont* i Andrija Maurović pobijedili Mošu Pijadu i Jovana Popovića. U: Krulčić, V., ur., Meksikanac i drugi stripovi iz Horizonta. Zagreb: Vedis. str. 93-108.
- 133 Vojinović, *Andrija Maurović*, 147.
- 134 Isto, 148.
- 135 Lidija Butković, „Plavi Vjesnik“, <http://www.stripforum.hr/leksikon/magazin/plavi-vjesnik/> (posjet 23. studenog 2017.)
- 136 Zdravko Zupan, „Doajen domaćeg stripa“, u: *Mauroviću s ljubavlju*, ur. Veljko Krulčić (Zagreb, 2009), str. 130-134.
- 137 Vojinović, *Andrija Maurović*, 162-163.
- 138 Lidija Butković, „Plavi Vjesnik“, <http://www.stripforum.hr/leksikon/magazin/plavi-vjesnik/> (posjet 23. listopada 2017.)
- 139 Neil Cohn, „Razbijanje definicije stripa: odvajanje kulturalnog od strukturalnog u stripu“, <http://www.zarez.hr/clanci/razbijanje-definicije-quotstripaquot-odvajanje-kulturalnog-od-strukturalnog-u-quotstripuquot> (posjet 27. kolovoza 2017.)
- 140 Rudi Aljinović Mladen Novaković, *Kad je strip bio mlad: prilozi za povijest hrvatskog stripa* (Zagreb, 2012), 5.

Andrija Maurović and Croatian comic books (1901 – 1981)

Summary

This paper is based on the extensive research on the history of comic books in Croatia. The main aim of the research was the work of Andrija Maurović, a contributor in the most important comic book magazines. The focus is on Maurović's comic books published in the period between the release of the first comic book and his last piece published in *Plavi vjesnik* (eng. Blue Herald). Maurović's creative work is being observed through the lens of his features in numerous comic books. This survey follows each of the different governments' reactions to the appearance of comics in this peculiar period of Croatian history - what means they used to combat comic art, and to what extent censorship was enforced. During the Independent State of Croatia (NDH), the opposing political parties formulated diverse views on the comic books. Andrija Maurović's work during the National Liberation Movement in Croatia (NOB) i.e. the period between the establishment of Yugoslavia and the conflict with Cominform (Informbiro) was also taken into consideration. At that point, comic books were declared politically unsuitable because of their resemblance to the pulp fiction from the West. In addition, Maurović's collaborators Franjo Martin Fuis, Walter and Norbert Neugebauer, Krešimir Kovačić were mentioned because of their importance for both Croatian history and comic book history.

Keywords

comics, censorship, ideology, Andrija Maurović

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 14 2019.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 14 2019.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XIV, broj 14, 2019.

Glavni i odgovorni urednik
Mihaela Marić

Zamjenik glavnog urednika
Saša Vuković

Uredništvo
Matea Altić, Ivan Grkeš, Marta Janković,
Mario Katić, Igor Krnjeta, Mihaela Marić,
Petar Plastić, Saša Vuković

Urednici pripravnici
Andrija Banović, Alen Obrazović,
Alen Okreša

Redakcija
Matea Altić, Andrija Banović, Ivan Grkeš,
Marta Janković, Mario Katić, Igor Krnjeta,
Mihaela Marić, Alen Obrazović, Alen Okreša,
Petar Plastić, Saša Vuković

Tajnik uredništva
Petar Plastić

Recenzenti
dr. sc. Miroslav Bertoša
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Branimir Janković
Marko Lovrić
dr. sc. Jelena Marohnić
dr. sc. Josip Mihaljević
dr. sc. Jasmina Osterman
dr. sc. Martin Previšić
Filip Šimetin Šegvić, asist.
dr. sc. Ivica Šute

Lektura i korektura
Franka Belović, Danijel Blazsetin, Lucijan
Borić, Paula Bradić, Katarina Cukovečki,
Paula Fajt, Tanja Jelinić, Ivana Kovačić,
Ema Maglić, Mateja Papić, Borna Treska

Oblikovanje
Tomislav Vlanić

Prijevod s engleskog jezika
Mateo Gospić, Paula Fajt, Alen Obrazović

Izdavač
Klub studenata povijesti – ISHA Zagreb

Tisak
Tiskara Zelina d.d.

Naklada
Tiskano u 150 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima
izražavaju isključivo stavove i mišljenja
autora i ne predstavljaju nužno stavove i
mišljenja uredništva i izdavača

Izdavanje ovog časopisa financijski su
omogućili:

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Centar za komparativnohistorijske i
interkulturne studije Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Redakcija časopisa Pro tempore im iskreno
zahvaljuje na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva
Klub studenata povijesti – ISHA Zagreb
(za: Uredništvo Pro tempore),
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

Kontakt
pt.urednistvo@gmail.com